

Ninjakoll 2 – Livet etter skolen

... for ungdommer med lett utviklingshemning eller andre intellektuelle funksjonsnedsettelse som vil forberede seg på livet etter videregående skole.

Materialet består av to videoer og dette veiledningsheftet. Videoene retter seg direkte til ungdommene og veiledningsheftet er en støtte til læreren når for å hjelpe elevene å bygge videre på, og bearbeide informasjonen fra videoene.

Veiledningsheftet inneholder forslag til utfyllende informasjon, litteratur, tips til materiell og forslag til diskusjoner. Eksempler på dette er det vi kaller for «Tydeliggjøring» og «Vurderingsøvelser».

Ninjakoll 2 er et resultat av et prosjekt som er gjennomført ved FUBs forskningsstiftelse ala i samarbeid med Riksförbundet FUB, og med støtte fra Allmänna Arvsfonden. Materialet er blitt produsert med støtte fra Specialpedagogiska skolmyndigheten og Stiftelsen Sävstaholm.

Oktober 2009, FUBs forskningsstiftelse ala FUBs forskningsstiftelse

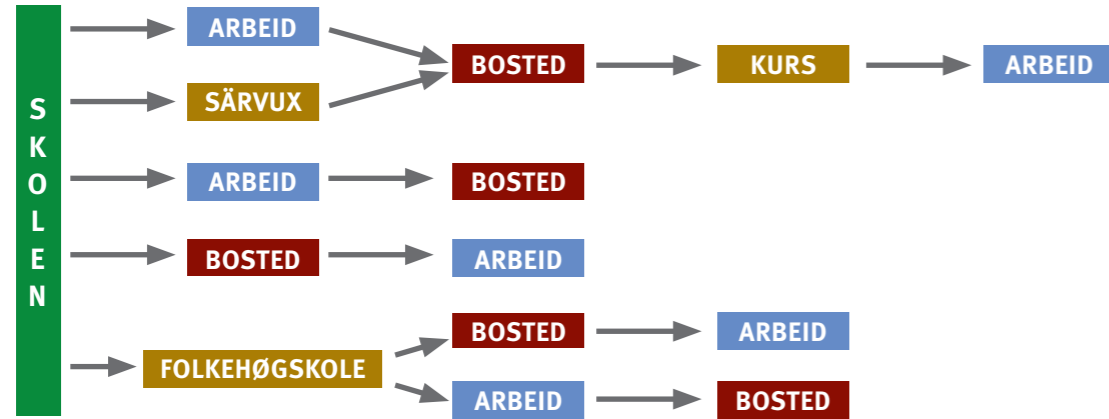
NINJAKOLL

– Livet etter skolen

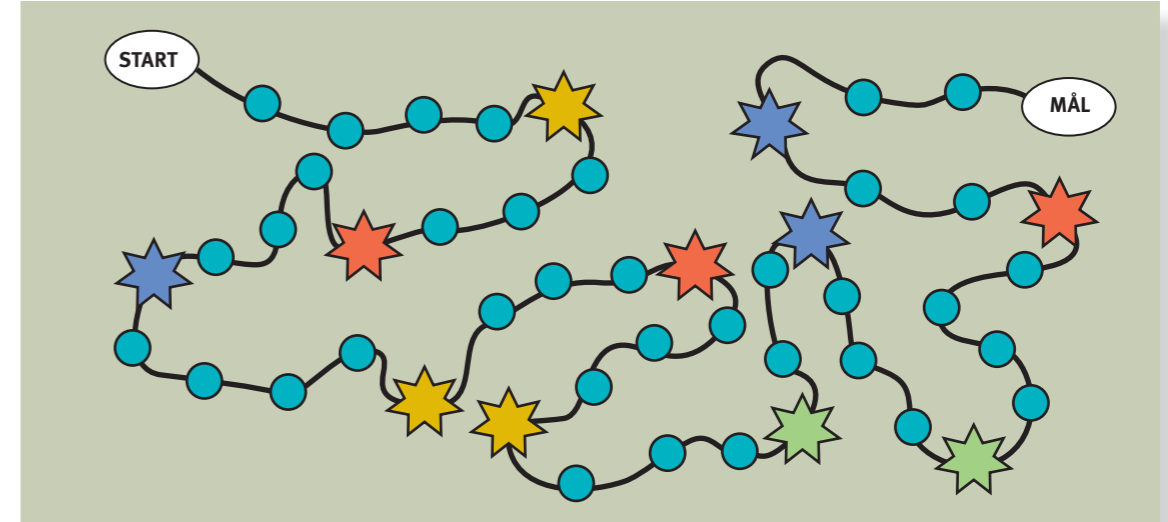
TIPS**Tydeliggjøring:** Ulike veier i livet

Etter at vi har vært og besøkt kommunens hjemmeside, lest, hatt studiebesøk, praksis og liknende, og dermed fått mer kunnskap og erfaring, er det tid for å sortere kunnskapen vi har fått. En tydelig strukturering der vi kan eksperimentere med ulike muligheter, diskutere og få et oversiktlig bilde, hjelper elevene å plassere seg selv i en sammenheng.

Denne strukturen kan vi gjøre sammen i klassen eller i en gruppe av elever, kanskje i løpet av det siste året på videregående skole, som et oversiktsbilde over ulike veier en kan velge. Strukturen legges frem ved hjelp av lapper med ulike farger for bolig, arbeid og utdanning. Har vi en tavle der vi kan bruke magneter, er det lurt å feste små magneter bak lappene, fordi det da er lettere å sette lappene opp og flytte på dem. Utdanning kan være forskjellige utdanningsløp: Folkehøgskole, särvux eller et kompetansegivende kurs på eller utenfor arbeidsplassen, som et kurs i håndtering av motorsag eller hvordan stelle hunder.

Sammen går vi gjennom ulike muligheter og flytter rundt på lappene under diskusjonen. Vi kan vise ulike veier å gå for ulike elever. Vi kan ta med både det som er nærmest forstående etter avslutning på skolen, og vi kan tenke lengre frem i tiden. På denne måten kan vi vise at den livssituasjonen en har når skolen er ferdig, ikke trenger å være statisk. Samtidig som vi ser mange muligheter, kan vi diskutere strategiske valg. Når vi har satt opp en oversikt over alle mulighetene, fører vi det over på et papir til hver elev. Eleven kan etterpå markere sine egne valg. Det holder ikke bare å diskutere sammen, eleven må ha sitt eget ark å se på – om og om igjen.

Du skal på kino. Billetten koster 70 kroner. En Coca-Cola koster 10 kroner og popcorn koster 25 kroner. Holder det med en 100-lapp?

Si minst tre viktige ting som vi trenger for å kunne vaske og rydde leiligheten.

På morgenen pleier din arbeidsleder å fortelle deg hva du skal gjøre. Iblant er det vanskelig å huske alt. Hva gjør du da?

Du vil begynne på Folkehøgskole, men du er ikke 18 år ennå. Gå tilbake ett steg.

Spilleregler

Vi slår terningen og går antall gitte steg. Havner du på en Stopprute (kan også kalles Sjanserute) får du trekke et sjanseskort om emnet og må svare på spørsmålet eller løse oppgaven. Du beholder de sjanseskortene du har fått.

Det viktige i spillet er å ha så mange sjanser i livet som mulig. Vinneren er derfor den som har flest sjanseskort når alle har kommet i mål, ikke den som kommer først i mål.

Spillereglene for øvrig kan vi utforme som det passer de aktuelle spillerne (så lenge reglene er tydelige for dem som spiller). Vi kan bestemme at en oppgave må løses alene eller at det går an å få hjelp av andre i gruppen.

Ninjakoll 2

– Livet etter skolen

Cecilia Olsson

Susanne Rydberg-Lif • Lars Thorsell

FUBs forskningsstiftelse ala

Tekst: Cecilia Olsson
Form: Ingse & Co AB
Norsk versjon: Randi Hjelmervik og Eirik Dankel.
Oversatt etter avtale med FUB. Haugesund, august 2012.

Innhold

Forord.....	5
Innledning	7
For hvem?	7
Om læremodellen	8
Kunnskap, deltakelse og selvbestemmelse	11
Hjelp i hverdagen.....	13
LOST og NAV	14
Ulike typer tiltak.....	15
Å undervise om fremtiden	17
Ulike personer, ulike behov	21
Vanlig eller uvanlig.....	23
Tydeliggjøring.....	24
Vurderingsøvelser	27
Arbeid	29
VIDEO – ARBID	35
Utdanning	45
VIDEO – UTDANNING	46
Bosted.....	50
VIDEO – BOLIG	52
Fritid.....	61
VIDEO – FRITID	67
Avslutning	69
Vedlegg	71

Forord

Læremodellen *Ninjakoll 2 – Livet etter skolen* er resultatet av et prosjekt som svenske FUBs forskningsstiftelse ALA har drevet sammen med Riksförbundet FUB, for barn, ungdom og voksne med utviklingshemning. Prosjektet er finansiert med midler fra Allmänna Arvsfonden. Materialet er produsert med støtte fra Specialpedagogiska skolmyndigheten og Stiftelsen Sävstaholm.

Læremodellen består av to DVD-videoer og veiledningshefte.

Prosjektgruppen har bestått av Cecilia Olsson, prosjektleder ved FUBs forskningsstiftelse ALA og pedagogisk veileder ved Häggviks Gymnasium, Susanne Rydberg-Lif, virksomhetscontroller og tidligere LSS-veileder ved Bromma Stadsdelsförvaltning, og Lars Thorsell, rektor ved Häggviks Gymnasium.

Prosjektet begynte med en forstudie våren 2007 hvor oppgaven var å samle kunnskaper fra ulike deler fra Sverige slik at materialet skulle kunne være anvendbart over hele landet, uavhengig av storbyregion eller landsbygd. Under hele prosjektet har vi fortsatt med å benytte erfaringer og kunnskaper rundt om i landet, både fra ungdommer og unge voksne i målgruppen, og fra eksperter og yrkesaktive innenfor området. Videoene som inngår i læremodellen er blitt sendt ut til 16

testskoler, fordelt over hele Sverige (i hovedsak videregående skoler, men også «särvox» og folkehøyskoler), hvor totalt cirka 300 elever har meldt tilbake sine synpunkter før materialet ble ferdigstilt. Det er altså mange ulike personer som har bidratt til Læremodellen *Ninjakoll 2 – Livet etter skolen*.

Vi ønsker å takke dere som har deltatt i styringsgruppen og referansegruppen for kontinuerlige tilbakemeldinger og verdifulle synpunkter: Pie Blume, FUB, og Iren Åhlund, FUBs forskningsstiftelse ALA, Margareta Lindgren, Specialpedagogiska skolmyndigheten, Conny Bergqvist, FUB, Martin Molin, Högskolan Väst, Annika Wallgren, Arbetsförmedlingen, og Robert Zima, gruppechef (bostadsgrupp).

For bidrag til utforming av manus takker vi elever ved Häggviks Gymnasium: Julia Hedquist, Cecilia Jarnhäll Sjöman, Fredrik Kacinczy, Joakim Karlsson, Johnny Lundin, Daniel Sjöblom, Binta Sjöström, Michael Wallon samt Oskar med familie og støttepersoner.

Verdifulle bidrag til utforming av manus har vi også fått fra: Susanne Jacobsson, Jenny Norlin, Johanna Sjöstrand och Stefan Ullerdal ved MISA, Christian Johansson, Klippan, Hans Nilsson, Anne Scharf, Stefan Malmqvist, Daniel Nilsson m.fl. i prosjekt

Alfa, Sandra Karlin, Marita Andersson, Linn Gustavsson, Souhaila Malki, serviceassistent/deltakere i prosjekt k.u.b., Norrköping, samt Karin Gavér, spesiallærer og Margareta Hägerström, rektor, sårvux, prosjekt k.u.b., Norrköping, Ulrika Magnarsson, bokkonsulent, og Gerd Benavent, fritidskonsulent, Slottsbergs gymnasium, Doris Ahlgren, hjelpeverge, Riitaleena Karlsson, Funktionshindereombudsman, Randi Grehn, yrkesveileder, Skellefteå, Helene Stensson, veileder, Laholm, lærere og elever ved Solviks folkhögskola, Skellefteå, brukere og personal ved Tivoliveien, Laholm, arbeidsledere og arbeidstakere ved Samhall, Stockholm, og personell og elever ved Häggviks Gymnasium, Sollentuna. En stor takk til dere alle nevnte og unevnte, som har delt deres egne erfaringer og kunnskaper!

De som på en innsiktsfull måte har gjort research, skrevet manus, plukket ut skuespillere, og stått for hele filmproduksjonen er Clara Holmberg og Johan Larsson ved Älvproduktion. Takk for innsatsen! Også en varm takk til MediaCuben, som har hjulpet til å gjøre materialet tilgjengelig gjennom tegn og synstolkinger, samt svensk og engelske undertekster (og nå også med norsk undertekst), og takk til Judith Timoney, FUB, som har hjulpet til med engelsk korrekturlesing. For fine illustrasjoner takkes Fredrik Näsholm. En varm takk også til alle fantastiske ungdommer og alle andre som har medvirket i filmen, og til de som har jobbet bak kamera.

Til slutt en takk til testkolene hvor elever og lærere har studert filmen og gitt oss verdifulle synspunkter som blir brukt her i veiledereffekt.

Cecilia Olsson
PROSJEKTLEDER

Innledning

For hvem?

Ninjakoll 2 – Livet etter skolen er en læremodell rettet mot elever med lett utviklingshemning eller annen intellektuell funksjonsnedsettelse i videregående skole. Ninjakoll betyr å ha «superkontroll» på noe og det er nettopp dette det handler om, at ungdom på videregående skole skal ha nok kunnskap til å bli delaktige, gjøre informerte valg og selv være med å bestemme hvordan voksenlivet deres skal se ut. Materialet skal gi kunnskap, modeller og strategier, og diskusjonsgrunnlag som kan forberede elevene på videre arbeid, bolig og fritid.

I tillegg til den primære bruken i videregående skole, finnes det også flere som kan ha nytte av læremodellen eller deler av den.

I læremodellen er det tips, kunnskap og

informasjon som også kan gjelde ungdom utenfor målgruppen. Materialet kan også brukes i videre utdanning innenfor for eksempel spesialskoler eller folkehøyskoler. Foreldrene til målgruppen kan få økt innsikt i hva voksenlivet vil kunne innebære for deres barn. Fordi materialet er utarbeidet i samarbeid med personer som selv har en utviklingshemning, gir dette et innenfra perspektiv. Dette vil alle som jobber med denne målgruppen kunne ha nytte av. I tillegg tydeliggjøres målgruppen og deres behov for andre personer som er i kontakt med dem, men som kanskje ikke har inngående kunnskap eller erfaring om funksjonsvanskene deres. Dette kan være personer de møter på en arbeidsplass eller offentlige tjenestemenn.

---

1. Noen velger å bytte ut den offisielle benevnelsen utviklingshemning med intellektuelle funksjonsnedsettelser, andre mener at innen begrepet intellektuelle funksjonsnedsettelser kan andre diagnoser enn utviklingshemning inngå, som diagnoser innenfor autismespekteret. I veiledningsheftet refereres det til målgruppen med noen av disse to betegnelse, alternativt til målgruppen. I videoen finnes det ikke behov for å bruke noen av betegnelse overhodet, men alle ungdommer eller voksne som deltar tilhører selv målgruppen.

Om læremodellen

Ninjakoll 2 – Livet etter skolen kan ses som en oppfølger til den tidligere utgitte læremodellen Ninjakoll – læremodell om utviklingshemning. Målet med dette materialet er å gi ungdom med lett psykisk utviklingshemning kunnskap om egen funksjonsnedsettelse, og gjennom dette en mulighet til å håndtere ulike situasjoner i hverdagen. En del av tipsene og rådene som gis i det materialet anser vi som så gode at de også brukes i dette materialet.

Videoene

Materialet for elevene består av to DVD-er. Den ene handler om arbeid og utdanning. Den er 45 minutter lang. Den andre handler om bosted og fritid og er 35 minutter lang. Hver enkelt video utgjør en helhet, og det spiller ingen rolle i hvilken rekkefølge du ser dem. Derfor har begge videoene samme introduksjon. Læreren velger å starte med den videoen en mener passer den aktuelle elev og situasjon best. Naturligvis velger vi utfra hva vi mener kan motivere elevene til å skaffe seg kunnskap om livet etter skolen. Å flytte hjemmefra er noe mange ungdommer drømmer om og ser som en milepæl. Da kan filmen som starter med bosted være en bra start. For andre ungdommer er det ikke like selvsagt at de

skal flytte hjemmefra helt ennå. For dem kan det snarere være en overgang fra skole til arbeid som blir en forandring og markering av overgangen til voksenlivet. Da vil det kanskje være bedre å starte videoen som innledes med arbeid.

Videoene har et tempo og ramme rundt som ligner et ungdomsprogram på TV, og det er slik de er tenkt å fremstå – dersom du ser en hel video uten pause. Som læremodell for elevene skal videoene gi et positivt bilde av hvordan andre ungdommer, med lignende funksjonsnedsettelse som de selv, har tatt steget videre i livet. Videoene kan også brukes som en inngangsport til å diskutere egne tanker, drømmer, følelser og forventninger.

Å se en hel video kan være en god måte å vekke elevenes interesse. Etterpå kan vi vise ett og ett avsnitt og kanskje noen av dem flere ganger. Dette kan inspirere til å søke ny kunnskap. På DVD-ens meny finnes denne valgmuligheten for dette. For elever med behov for andre presentasjonsformer kan vi velge å se videoen med norsk teksting, med synstolking eller med tegnspråk. Den kan også ses med engelsk teksting.

TIPS 1

Hvordan velge på DVD-menyen

Velg først språk:

1. Norsk
2. Engelsk, altså engelsk undertekst
3. Tegnspråk, altså innlagt tegnspråktolking

Videre vises hovedmenyen. Har du valgt norsk kan du velge tolking her. Under tolking kan du velge mellom synstolking og norsk tekst (ønsker du engelsk tekst velger du dette). Den tolkingen du har valgt vil da følge med til du opphever valget – enten ved å gjøre et annet valg eller ved å stoppe videoen og starte den en gang til. Har du valgt engelsk eller tegnspråk er det ikke flere tolkinger å velge.

Når du har valgt tolkinger går du tilbake til hovedmenyen. Der velger du enten «Se hele filmen» eller «Se del av filmen».

Velger du «Se del av filmen» får du flere valg, som «Se hele arbeid» eller ulike avsnitt, for eksempel «Reis på jobben».

Vil en se videoen på et annet språk må du stoppe videoen, ta den ut og starte om igjen.

Veiledningsheftet

I veiledningsheftet er det mange forslag på kompletterende materiell og øvelser i tipsrutene. Du trenger ikke bruke innholdet i veiledningsheftet og de konkrete tipsene i den rekkefølgen de kommer. Det er emnet som skal være en inspirasjon til læreren. Legg selv til det du finner av faktakunnskap, studiebesøk, diskusjoner og tydeliggjørende eksempler i den rekkefølgen som passer deg.

Videoene inneholder en del fakta, men langt fra alt som elevene må vite om arbeid, utdanning, bosted og fritid. Som lærer må du derfor komplettere med kunnskap fra andre kilder. Noen fakta endrer seg over tid når lover og veiledere endres. Derfor er materialet presentert som generelt. Den mest aktuelle informasjonen, det som gjelder akkurat nå, må lærer og elev selv finne fram til. Tipsrutene inneholder blant annet forslag til ulike nettsider som kan gi oppdaterte opplysninger. Nettsider kan raskt endre seg, så i tillegg til de adressene du får oppgitt kan du ofte få flere opplysninger ved å søke på spesielle søkeord. Selv om lover og rettigheter, bidrag og så videre er landsdekkende, kan det være veldig ulik bruk av de generelle retningslinjene i kommunene.

Tilbud når det gjelder arbeid, utdanning, bosted og fritid kan ha store variasjoner. Noe av det elevene ser på videoen, har kanskje ikke noe motstykke i den kommunen eleven

bor, men kan likevel tjene som konkrete eksempler som vi kan ha som et utgangspunkt når vi skal finne ut av tilbudet der vi selv bor.

Bilag/datafiler

Som ett ytterligere tillegg er det også tre historier, en samling figurer med snakkebobler og et forslag til CV. Disse finner du dels som datafiler på de to DVD-platene, der du selv tar utskrift, og dels som bilag i veiledningsheftet.

På DVD-en Arbeid og utdanning finnes datafiler, fritt til utskrift og kopiering:

1. CV, oppsett
2. CV, eksempel
3. Fortelling
«Hva er bra med en folkehøyskole»
4. Fortellingen «Et vanlig liv»

På DVD-en Bosted og fritid er:

1. Fortellingen «Penger, penger, penger»
2. Samtaletips til Fritid

TIPS 2

Fortellingene kan brukes enten som stillelesing for eleven, eller som høytlesing slik at de etterpå kan brukes som et utgangspunkt for diskusjoner. Fortellingene kan, som figurene med snakkebobler, også brukes som grunnlag for dramatisering.

Kunnskap, deltakelse og selvbestemmelse

Det er skolens oppgave å forberede elevene for voksenlivet.

TIPS 3 Styringsdokument (Sverige)

”Gymnasiesärskolan skall utifrån varje elevs förutsättningar fördjupa och utveckla elevernas kunskaper som en förberedelse för ett meningsfullt vuxenliv i arbete, boende och fritid” (Lpf 94, s. 27 samt Skollagen 1 kap. 5 §).

Mange elever i videregående skole har på samme måte som alle andre ungdommer en forestilling om hvordan de kan bo, arbeide og leve. Ungdommenes forestilling kommer stort sett fra hvordan det er i deres egen familie og i andre familier de kjenner til. For ungdommer i videregående skole kan funksjonsnedsettelsen i seg selv medføre at de har andre forutsetninger for voksenlivet enn de forbildene de finner i sine nærmeste omgivelser. Dersom eleven, med sine manglende kunnskaper, ikke vet hvordan hun eller han skal klare seg selv, kan funksjonsnedsettelsen føre til begrensinger i delaktighet og selvbestemmelse. Det handler ikke bare om behov for en viss type kunnskap, det handler også om å få kunnskapen på en måte som gjør at den blir forstå-

lig, kan huskes og kan hentes frem og brukes ved behov. På videregående kan elevene for eksempel forsøke flere ulike arbeidsplasser i arbeidsutplassering. Når eleven senere skal velge hva som passer ut fra egne interesser og forutsetninger, har de ulike erfaringene liten verdi dersom vedkommende bare klarer å huske tydelig den siste utplasseringen. Ved å dokumentere i tekst og bilder fra de ulike praksisplassene, kan det hjelpe på hukommelsen og gjøre det lettere å sammenligne. Deltakelse krever at en er velinformert slik at en kan handle målrettet og planmessig..

Selvbestemmelse innebærer at en selv er den primære grunnen til hva som skjer i ens eget liv, og at en kan ta valg og avgjørelser. Selvbestemmelse er ikke en motsetning til hjelp/støtte. Tvert i mot, støtte kan behøves rett og slett for at personen skal bli i stand til å ta egne valg, ut fra egne interesser og behov. Det å ta egne valg og avgjørelser betyr ikke at personen kan velge hva som helst eller ta enhver beslutning. Det kan for eksempel synes nokså forlokkende å flytte hjemmefra til egen bolig. Om eleven på samme tid tenker på å gå på folkehøyskole kan det bli økonomisk vanskelig å betale for en bolig en allerede har skaffet seg samtidig som en må betale for å bo på skolen. Da kan det være nødvendig med

støtte i å tenke langsiktig og å prioritere. Å utvikle evne til selvbestemmelse innebærer å kunne ta realistiske vurderinger og finne sine egne strategier for å klare seg så selvstendig som mulig. Det innebærer også at en vet når man trenger å be om og ta i mot hjelp av andre. I tillegg er det viktig at en kan argumentere for sine synspunkter på en slik måte at

andre lytter, og å kunne veie ulike alternativer mot hverandre

Det er også viktig å forstå at de valg en gjør, som når det gjelder arbeid og bolig, ikke er for evig. Vi kan takke nei, flytte og til og med få flere muligheter senere. Begrensninger finnes likevel i form av utvalg i arbeid og boliger m.m.

Hjelp i hverdagen

Så lenge eleven går på skole eller bor hjemme, finnes det et nettverk av personer som eleven kan oppleve både som en hjelp, men også som et hinder i hverdagen. Det er foreldre og skolepersonell som har en daglig form for tilsyn. Når eleven slutter på skolen og kanskje bytter barndomshjemmet ut med egen bolig, er det ikke like selvsagt at eleven har noen i sin nærhet som kjenner hun eller han og personens behov.

For de fleste i målgruppen er det slik at de kan klare seg i hverdagen sin og leve et vanlig liv om de har tilgang til hjelp og støtte. Hvordan denne hjelpen skal være, og hvor ofte det er nødvendig kommer an på den enkeltes behov og forutsetninger. For en del personer kan støtte oppleves som kontroll og en sjekk om en har gjort det en skal (har det rent nok, spiser riktig osv.). Det kan lett bli slik siden den som gir støtte har et ansvar for at akkurat dette skal fungere for personen. Den beste måten å slippe å oppleve seg kontrollert på er å være den som har kontrollen, altså selv kunne fortelle hva en trenger hjelp til og selv være med å bestemme hvordan hjelpen skal utformes.

Informasjonstips

TIPS 4

Informasjon om LOS finns på: www.regeringen.se/sb/d/3206.

Informasjon på lettest tekst om LSS og andre lover og konvensjoner: www.lattlast.se, gå videre til Lättläst-tjenesten, gå videre til Material att ladda ner eller www.tachansen.nu/laddaned/LSS_pa_lattlast.pdf.

Informasjon på lettest om vad en Individuell plan er: www.socialstyrelsen.se, klikk på LL (oppe i høyre hjørnet), gå videre til Lättlästa publikationer i høyre kolonne.

Informasjon om ytterligere støtte i hverdagen, som God man og om Hjälpmedel, kan man få fra: www.handikappupplysningen.se, klikk på Stöd i vardagen. Se også på hjemmesidene til kommunen du bor i.

På FUB (Riksförbundet för barn, ungdomar och vuxna med utvecklingsstörning) www.fub.se, finnes informasjon og mulighet for rådgiving.

For andre målgrupper kan vi også søke på intresseorganisasjonenes hjemmesider for informasjon.

LOST og NAV

LOST, Lov om sosiale tjenester, er en viktig lov som gir personer med ulike funksjonsnedsettelse rett til personlig tilpasset støtte.

I LOST reguleres ulike former for støtte som vi kan søke om å få. En må tilhøre personkretsen (definert i loven) for å kunne søke på disse. Tilbud regulert i LOST er for det meste tilbud som en kan få i ens egen kommune. Det kan være vanskelig å få tilbud i en annen kommune enn den en bor i, men noen kommuner i landet samarbeider over kommunegrensene.

Tilbud i LOST kan også gis gjennom tjeneste for funksjonshemmede eller sosialtjenesten, nå NAV. Sistnevnte er også tilbud som gis etter at en har definert et behov. Tilbud etter LOST kan se veldig ulike ut. En kan, men trenger ikke tilhører brukergruppen, for eksempel personer med utviklingshemning, for å søke og få tilbud av NAV. En kan ha rett både på tilbud ved tjeneste for funksjonshemmede og NAV, avhengig av hva og hvilke tilbud som passer sammen for å dekke de behov en har i livet.

Det er et skille på service og støtte. Service er når noen gjør oppgavene for en (for eksempel om du har brukket beinet og trenger hjelp med å vaske og handle). Støtte er at noen gjør noe sammen med noen for at personen kanskje på sikt skal klare mer selv.

Saksgang

1. Personen søker kommunen når behovet er til stede. Noen tiltak, som bolig, kan en søke om god tid før det blir aktuelt slik at kommunen kan hjelpe med planleggingen.
2. Det gjøres en utredning om behovet og rett til tilbud/tiltak.
3. Beslutning om tiltak tas. Tilbudet skal siden gjennomføres innen rimelig tid, som regulert av lov. Denne tiden kan kommunen overskride, men da skal kommunen kunne redegjøre for dette. At det «ikke finnes» er ikke grunn til å avslå søknaden. Behovet skal alltid være det styrende.
4. Tiltakene iverksettes. Individuell plan opprettes om det ikke allerede er gjort.

Individuell plan

Dersom vi ønsker individuell plan så er det eleven selv, gjerne ved hjelp av en kontaktperson, hjelpeverge eller lignende, som søker kommunen om en plan som beskriver hva som er bestemt og hva en planlegger å gjøre. Det går an å planlegge frem i tid eller beskrive områder av særlig utfordring. I planen skal det stå hvem som er ansvarlig for det som planlegges (som å ta kontakt med instanser, å se over noe eller lignende), og når en trefes neste gang for oppfølging av planen. I planen skal de ulike tiltakene stå beskrevet. Vi kan søke om en individuell plan når vi

har tiltak etter LOST. Hvem som skal delta i planen bestemmes av hver enkelt etter behov. Når den individuelle planen er klar skrives den under av personen selv, og trer så i kraft. En individuell plan kan omfatte mange ulike områder som gjelder habilitering, kommune og så videre. De ulike aktørene kan alle ha hver sin delplan med mål, delmål og metoder. En individuell plan kan enkelt beskrives som «planenes plan». I en individuell plan kan vi også bestemme oss for hvilken lov vi skal bruke som grunnlag når en søker om ulike tiltak. Den individuelle planen skal kontinuerlig evalueres og følges opp.

Ulike typer tiltak

Det finnes mange ulike typer støtte, både materielle og mer personlige. En del er lovpålagt og andre er svært uformelle. Dette kan være:

- Konsulent for funksjonshemmede/saksbehandler, som har den overgripende helheten, hjelper til med å søke om tiltak, utreder og fatter beslutninger og oppretter den individuelle planen.
- Støttekontakt som kan innvilges via LOST. Dette er en «kompis» som hjelper en å komme ut i sosiale sammenhenger.
- Hjelpeverge – som kan ha forskjellige oppgaver. Hjelpevergen kan:
  1. hjelpe til med økonomiske spørsmål
  2. Overvåke rettigheter – noe som innebærer hjelp til å søke om tiltak og bistand
  3. Sørge for at personen har det bra

Alt dette kan inngå i den hjelpen en kan få av en hjelpeverge, men personen kan også for eksempel bare få hjelpe til med det økonomiske. En hjelpeverge er en rådgiver og har ingen rett til å bestemme noe mot personens vilje. Om hjelpevergen ikke er til hjelp nok når det gjelder for eksempel økonomien, kan en også få en forvalter.

- Støtteperson, som fungerer som veileder i boligen eller på arbeidsplassen.

- «Hverdagscoach», som er et uformelt tiltak. Det kan være en person eller flere forskjellige som en kan spørre om råd når en er usikker og lurer på hvordan en skal håndtere ulike situasjoner i hverdagen (se mer om dette på side 42).
- Ulike hjelpemidler som hjelper mange å bli mer selvstendige, og mindre avhengige av andre personer, for eksempel tekniske hjelpemidler som «Handy», spesielle programmer til mobiltelefonen osv.
- Bildestøtte, som kan gi hjelp til struktur i hverdagen, både på arbeid og fritid.

TIPS 5 Informasjonstips

Hjelpemiddelsentralen/NAV har mange brosjyrer med tips om hjelpemidler for mennesker med kognitive funksjonsvansker, se: www.nav.no, gå videre til Helse, hjelpemidler. Og videre til aktuelle lenker ut fra behov.

Föreningen för kognitivt stöd (FKS) er en forening som sprer kunnskap om hjelpemidler, blant annet gjennom lenker fra sin egen hjemmeside til ulike ressursentre som har utviklet ulike hjelpemidler:

www.fks.org.se, gå videre til Länkar, så til Resurscenter.

Särnät er et nettverk for Särskolan i Sverige som har informasjon og lenker innen mange aktuelle områder, se: www.sarnat.educ.goteborg.se.

Handikappupplysningen i Stockholm gir informasjon om de fleste ulike former for støtte, se: www.handikappupplysningen.se.

Å undervise om fremtiden

For at en person skal kunne tenke seg ting som ennå ikke har skjedd, fremtiden, trenger hun eller han et eget indre bilde av dette. Slike indre bilder bygges på grunnlag av tidligere erfaringer og hva en har sett og hørt. Dersom noen mangler informasjon, finner en frem til denne og setter den sammen med det en allerede vet. Samtidig justeres tidligere kunnskaper når ny fakta gjøres kjent for personen. For personer med en intellektuell funksjonshemming kan dette være svært vanskelig å gjøre i tankene. De trenger konkrete eksempler å forholde seg til, og en visualisering av egne resonnement, vurderinger og sammenligninger.

For elever i videregående skolen innebærer dette at undervisningen om «livet etter skolen» bør inneholde:

1. Konkrete eksempler

Konkrete eksempler som finnes i videoene kan vi ha som et utgangspunkt, eller elevenes egne erfaringer fra for eksempel arbeidspraksis el-

ler studiebesøk. Ut fra disse kan vi diskutere, vurdere og sammenlikne. Vi kan også oppleve at det er ulike syn mellom deltakerne innad i en gruppe.

2. Faktakunnskap

Her gjelder det å finne ut både hva som gjelder generelt og hva som er lokale muligheter. I mange tilfeller kan vi få oppdatert informasjon via nettet. Etterpå kan det være nødvendig å sortere eller strukturere informasjonen slik at den blir forståelig.

3. Å sette seg selv inn i en sammenheng

Den enkelte eleven må kunne relatere til seg selv: Hva vil jeg? Hva kan jeg? Hvordan skal jeg planlegge og bestemme meg?

4. Hjelp til å vurdere, prioritere og rangere
For å kunne vurdere og velge må ofte ulike alternativ konkret settes mot hverandre, og gis en tydelig forklaring.

TIPS 6 Vurdering

Vurderinger gjøres ved at en setter en verdi på den aktuelle tingen eller hendelsen. Dette kan gjøres på ulike måter:

1. Glad – midt mellom – trist «gubbe»

Om vi vil gradere ytterligere, kan vi selvsagt legge til en «gubbe» som er litt glad og litt lei, og slik få en fempunktsskala. Dersom det er en situasjon der eleven synes at alle alternativene er bra, eller alle er dårlige, kan vi bruke den som utgangspunkt og gi tre ulike grader av glad: Litt glad – gladere – kjempeglad, og det samme for den misfornøyde «gubben».

Ut fra hva det er vi vurderer, kan vi også legge til tekst under «gubbene», som dårlig – midt mellom – bra.

2. Pluss (+) og minus (-)

Dette kan gi en enkel tograders skala, men kan også utvikles til å vurdere med flere enn ett tegn. Vi kan for eksempel sette +++ for svært bra, ++ for ganske bra og + for litt bra, og tilsvarende på minussiden. Å synliggjøre verdien gjennom mange tegn er mye tydeligere enn å skrive tall: 1, 2, 3 og så videre.

Naturligvis kan vi også bruke tall, men det er mer abstrakt og dermed mer usikkert. Noen ganger står for eksempel tallet 1 for det beste, andre ganger for det dårligste.

Det er slett ikke sikker at vi skal bruke stegene ovenfor hver for seg. Eleven kommer nok selv til å vise vei når han eller hun får se konkrete eksempler i videoen. «Sånn vil jeg ha det» eller «sånn skal ikke jeg ha det». Konkrete eksempler med påfølgende diskusjon og vurdering kommer også når vi undersøker de lokale mulighetene gjennom for eksempel studiebesøk eller praksis. Faktakunnskap om hvor en søker om bolig, støtte etter LOST,

fritidsaktiviteter med mer, er viktig å trene på gjennom konkrete øvelser. Teoretisk kunnskap om tema som økonomi må vi også bearbeide med øvelser, og skape relasjon til elevens egen situasjon.

Elever i videregående tenker på fremtiden sin på samme måte som annen ungdom. Forskjellen er at det kan være vanskelig med tidsperspektivet: «Hvor lenge er det til fremtiden?», og vanskelig å resonere over hvilke

vilkår som må oppfylles. Det er ganske enkelt vanskelig å ta ett skritt om gangen når noen lengter etter sertifikat, å flytte sammen med

kjæresten eller å få starte og jobbe på et bilverksted.

TIPS 7**Tydeliggjøring: «Et steg om gangen»**

For hvert steg nedenfor, gis det eksempler fra ulike områder i livet. Når vi lager en slik trapp med eleven er det ofte greit å ha en trapp for hvert tema. I dette eksempelet er det en elev som:

- Vil ha sertifikat
- Vil ha egen leilighet
- Vil forlove seg, gifte seg og flytte sammen med kjæresten
- Vil ha eget mekanisk verksted

Steg 1: Slik er det nå – er utgangspunktet for å nå neste steg. Hjelp eleven å komme dit ved behov. Skriv kort inn hva som gjelder akkurat nå, for eksempel:

- Reiser med buss/taxi/sykler, ønsker å kjøre bil
- Bor hjemme
- Er sammen med Martina, treffes bare på skolen
- Går på skolen

Steg 2: Planlegge og bestemme. Dette er hva en planlegger og som er gjennomførbart. Ikke før det er gjennomført kan vi ta neste steg.

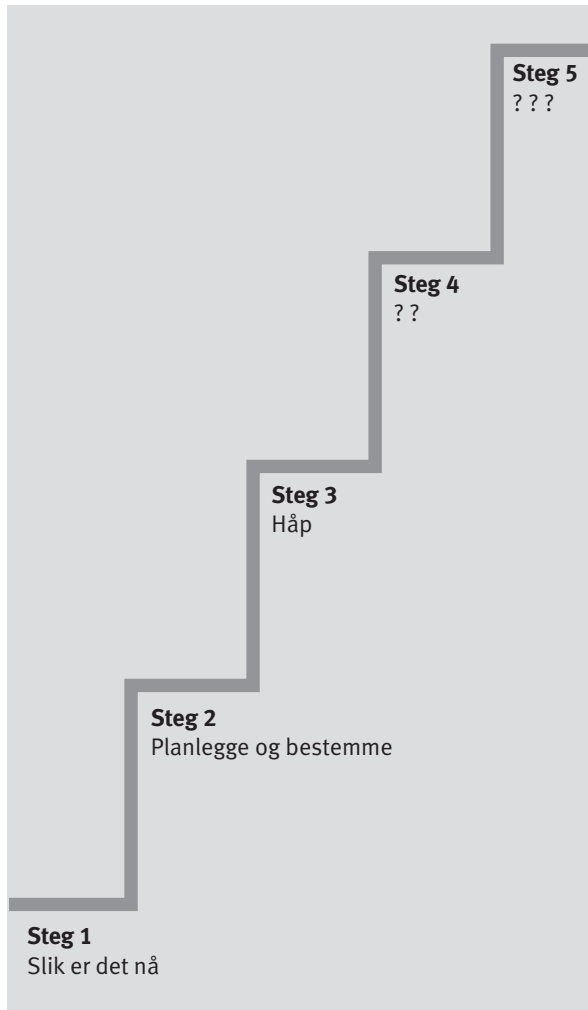
- Søke dispensasjon for å øvelseskjøre, legeundersøkelse
- Søke om egen bolig (f. eks. kommunen)
- Fortsetter å være sammen med Martina, møte Martina hos meg eller hos henne
- Søke praksisplass på et mekanisk verksted

Steg 3: Håp. Her skal det første spørsmålsteget stå. Dersom det en håper på skal kunne bli virkelighet, må det vi planla på steg 2 være gjennomført.

- Øvelseskjører, forsøker å ta sertifikatet?
- Har fått egen bolig?
- Martina og jeg er forlovet/sover over hos hverandre av og til?
- Får jobb i et mekanisk verksted

Steg 4 og 5: Her er fremtiden svært usikker og det er ikke sikkert at vi skriver inn noe som helst.

Men vi setter to, og så tre spørsmålsteget.

Ulike personer, ulike behov

Materialet Ninjakoll 2 kan brukes fleksibelt og etter hvilke behov elevene har. Noen elever i målgruppen går i spesialklasser eller andre særordninger, men det kan også finnes enkelt elever som har individuell tilpassing. Det kan også være elever som går i spesialklasser for barn med autismespekterforstyrrelser. Dette innebærer at det kan variere hvor mye tid en trenger å avsette til hvert enkelt avsnitt, og hvor mye og på hvilken måte informasjonen trenger å bearbeides videre.

Materialet kan inkluderes i mange ulike emner og fag i den videregående skolen sine skoleplaner, og kan kompletteres med informasjon fra tipsrutene og annet materiell. Tiden vi bruker på å undervise om de ulike temaene avhenger av hvordan vi velger å gjøre dette. Det kan være et semester, et eller flere skoleår.

Skolesituasjonen er ofte nokså ulik for ulike elever. Noen går i egen klasse, andre har individuelle opplegg. Noen skoler har mange tilbud, andre har få tilbud til elever med særskilte behov. Hvordan vi under ulike betingelser bruker materialet, må være opp til den enkelte lærer. Det er hun eller han som ut fra kjennskap til eleven må avgjøre om materialet skal brukes i en hel klasse eller i mindre grupper, i blandede grupper, bearbeides enkeltvis eller av flere samtidig og så videre. I en gruppe er det en viss dynamikk, alle er ikke

helt enige og elevene må derfor få hjelp til å forstå at det kan være flere ulike veier inn i voksenlivet.

Samtidig kan det i grupper synliggjøres følelser og forståelse som hjelper den enkelte eleven å se at en ikke er alene om sine tanker og vurderinger. Det kan også være temaer som noen elever trenger å få bearbeidet på tomannshånd. Hver lærer må vurdere og legge opp undervisningen om «livet etter skolen» slik at elevenes interesser og behov blir ivare tatt.

Selv om vi holder oss til den primære målgruppen, elever som har en utviklingshemming eller andre intellektuelle funksjonsnedsettelse, så er dette på ingen måte noen homogen gruppe.

I tillegg til at mange har tilleggsvarer og funksjonshindre er det også en stor variasjon i bakgrunn og erfaringer. Det finnes også en del som har fått sin diagnose svært sent i skolelivet. En del av disse vil slite med å indentifisere seg med gruppen, og vil mangle den «etiketten» som en diagnose kan innebære. De kan for eksempel velge å avvise alle former for hjelp og støtte med det håp at de skal klare seg selv, både når det gjelder å skaffe seg en «vanlig jobb» og en «vanlig bolig». For å kunne gjøre et informert valg trenger de å få kunnskap om hvilke valgmuligheter som finnes og hva disse innebærer. De trenger å vite hvordan de selv kan påvirke hva slags støtte

de kan få, og at slik støtte gir en større mulighet til «et vanlig liv».

Det er også elever som har gått i spesialklasser hele livet, og ulike typer hjelp og støtteordninger er en selvfølgelighet i deres liv. Av og til kan dette føre til at de er vant til at «andre bestemmer». Elever som lett overlater til andre å bestemme, trenger kanskje å styrkes i evnen til selv å velge seg et voksenliv. Andre igjen er klar over funksjonsnedsettelsen sin, men vil ikke akseptere samfunnets begrensninger. De krever å få delta på lik linje med andre. Dette kan de lettere få til med kunnskap om rettigheter og ulike valgmuligheter.

Litteraturtips for lærere

TIPS 8

I to doktorgradsarbeider beskrives ulike måter å se seg selv, sin funksjonshemming og sin plass i skolen

Att vara i särklass – om delaktighet och utanförskap. Martin Molin. 2004. Avhandling ved Institutet för handikapp-vetenskap, Linköpings universitet.

Särskolan som möjlighet och begränsning – Elevperspektiv på delaktighet och utanförskap. Kristina Szönyi. 2005. Avhandling ved Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.

Også de som underviser er en heterogen gruppe, med ulik bakgrunnskunnskap, og veiledningsheftet skal derfor sees på som en tipskatalog der du kan velge det du trenger for å komplettere det du allerede har tilgang på av kunnskap, litteratur og øvelser.

Lokale variasjoner mellom ulike skoler finnes, som muligheter til studiebesøk i «livet etter skolen», og ikke minst praktiske øvelser for «å prøve seg». Det er enklere for elevene å skape egne indre bilder av sin fremtid og ta stilling til hva de vil, dersom de allerede i skolen har fått «prøvd ut», for eksempel å ha praksis der de senere skal jobbe, eller det å bli kjent med aktiviteter som senere kan bli fritidsaktiviteter når skolen er ferdig. Utenfor bynære strøk finnes det mange elever som tilbringer sine siste skoleår i en annen kommune enn der de senere skal bo. Det er vanskeligere på disse plassene å finne en virksomhet der eleven kan få kjennskap til driften på forhånd før de skal begynne å jobbe der. Undervisning om «Livet etter skolen» skal derfor handle om å gi generell kunnskap som eleven senere må oversette til sin egen spesifikke virkelighet, og om å introdusere eleven til sin egen spesifikke virkelighet.

Vanlig eller uvanlig

I mange ulike sammenhenger trenger vi ord for å beskrive det som ikke har med funksjonshemmingen å gjøre. Elevene selv bruker da ofte ordet «vanlig». Det kan handle om «vanlig skole» for å beskrive den skoleformen som ikke innbefatter særskole, eller «vanlige venner» for å benevne de vennene en har som ikke har en utviklingshemning. Ordet «vanlig» kan også brukes for å ta avstand fra alle «særløsninger», eleven vil ha en «vanlig jobb» eller en «vanlig bolig», ikke noen kommunal bolig. Å understreke sin egen «vanlighet» trenger ikke være å benevne egne vansker eller manglende innsikt. Det kan være en protest mot omgivelsene sitt bilde av personen som annerledes. For å hjelpe elevens innsikt i egne vurderinger er det bra å utbrodere begrepene «vanlig» og motstykket «uvanlig».

Lesestoff for elever

Historien «Ett vanligt liv» finns dels som bilag i veiledningsheftet, og dels som datafil på DVD-platen Arbeid og utdanning. Vi kan bruke historien som høytlesing eller skrive den ut til elevene for egen lesing. Den kan brukes som grunnlag for diskusjoner, vurderingsøvelser eller gjøres om til rollespill.

TIPS 9

Tydeliggjøring

Når det handler om abstrakte ting eller slik en ikke selv har opplevd er det ikke alltid nok «å prate» om det. Eleven kan trenge å se framfor seg hvordan ting henger sammen og hvordan dette kan relateres til egen person. Det kaller vi å tydeliggjøre. Dette innebærer å individualisere, konkretisere, visualisere og strukturere ved hjelp av bilder, tekst og tydelige oppstillinger. Det er ofte verdifullt for eleven å få kunnskap og innsikt ned på papiret. Det er noe en kan gå tilbake til senere, og eventuelt forandre eller komplettere ved behov. På den måten kan eleven skaffe seg en portefølje om «Livet etter skolen». Det kan også bidra til elevens selvbestemmelse og delaktighet gjennom at eleven kan tydeliggjøre for personer i omgivelsene på slikt som er vanskelig å finne ord for.

Selv om det å tydeliggjøre noen ganger kan gjøres i grupper, så er hver elevs papirer personlige og det er eleven selv som velger om andre skal få ta del i innholdet. At papirene inneholder personlig informasjon innebærer at elevene må ha tilgang til en sikker oppbevaring.

Diskusjonsspørsmål

Noen avsnitt i videoen innledes med at et enkelt spørsmål stilles til flere forskjellige ungdommer. For eksempel: «Hvordan skal en bra jobb være?», «Hva er det beste med å bo for seg selv?». Noen ganger er det stor variasjon i

svarene, noen ganger svarer mange nesten det samme. Det at spørsmålet i det hele tatt finnes, og det at det er ulike svar, kan virke som en igangsetter for elevene til å finne egne svar på spørsmålene. Enten så deler en oppfatning med noen av ungdommene i filmen, og da kan det hjelpe en selv til å formulere egne svar, eller så kan en bli inspirert til å finne andre svar på spørsmålene. Spørsmålene kan lede til diskusjoner, til at en skriver ned sine egne svar eller de kan benyttes i vurderingsøvelser.

Praksis, studiebesøk og intervju

Den eneste praksisen som er pålagt i de nåværende læreplanene (i Sverige) kalles «praksis». Dette innebærer at elevene med spesialundervisning har rett til å få en del av undervisningen sin som praktisk erfaring på ulike arbeidsplasser eller i en spesifikk tilrettelagt bedrift. I noen tilfeller kan videreutdanningen tas slik at den inneholder utplassering i bedriften. Elevene kan også i noen tilfeller ta en «prøveuke» på en folkehøyskole i løpet av skoletiden. Når det gjelder bolig og fritid er det mer opp til den enkelte skole hvordan de utformer den praktiske erfaringen de skal gi.

En god måte å skaffe seg kunnskap er gjennom studiebesøk og samtaler på arbeidsplasser, i noens bolig, på folkehøyskolen eller ulike fritidsaktiviteter. Et studiebesøk uten dokumentasjon gir en opplevelse for øyeblikket og kan bearbeides gjennom samtaler i etter-

kant, men det kan være vanskelig for eleven å huske hvordan det var og ikke minst ta vare på minnene slik at vedkommende kan sammenligne ulike steder.

Et studiebesøk som er godt forberedt med spørsmål og som dokumenteres med bilder og etterarbeid ved at eleven får sette seg selv inn i sammenhengen, vil både gi et tydeligere bilde av hva dette er og et materiell som en kan gå tilbake til senere og sammenligne med egne synspunkt og erfaringer.

Forberedelse: Hjelp eleven til å tenke gjennom hvilke spørsmål hun eller han ønsker svar på. Når det dreier seg om en arbeidsplass, kan det handle om hvor mange eller hvem som jobber der, hva slags arbeid og oppgaver finnes, når begynner arbeidsdagen, når er det pause og slutt, hvor spiser de lunsj og så videre.

Ikke glem spørsmål som kan være spesielt viktig for en spesifikk person, som om en får lov til å høre på musikk når en jobber.

Om bolig kan spørsmål dreie seg om hva den koster, hvor mange rom der er, hvor ofte og hva den personen som bor der får hjelp til, og om det er lov til å ha hund eller katt der.

Gjennomføring: Vi kan ha med oss spørsmålene på et ark eller kanskje bruke en opptaker der spørsmålene er ferdig innspilt, eller for å spille inn svarene. Det er alltid lurt å dokumentere med bilder, enten med et digitalkamera eller mobilkamera, men ikke glem å spørre om det er lov til å ta bilder.

Etterbehandling: Vel hjemme igjen kan vi lage dokumentasjon med tekst og bilder, som en liten reportasje, etter besøket. Etterpå er det viktig at eleven får reflektere over seg selv, sine ønsker og behov relatert til det hun eller han har opplevd fra besøket.

I tillegg til selv å dra på studiebesøk kan vi invitere representanter fra NAV eller andre kommunale instanser til klassen for å fortelle om mulighetene og svare på elevenes spørsmål. Et slikt møte kan ordnes med elevene og foreldrene sammen. Her er det også viktig med forberedelser og dokumentasjon.

TIPS 10 Tydeliggjøring

Her er eksempel på spørsmål vi kan stille på en arbeidsplass. Det finnes ikke noen mal da spørsmålene kan se ulike ut for hver enkelt elev. Spørsmålene skal formuleres sammen med eleven slik at de speiler hva som er viktig for den enkelte elev. Tilsvarende spørsmålsark kan lages om utdanning, bolig og fritidsaktiviteter.

Slik vil jeg ha det		<i>Foto av arbeidsplassen.</i>
Spørsmål om (navnet på stedet)..... Besvart av (den som blir intervjuet)..... (Elevens navn).....Dato.....		
Spørsmål	Svar	Slik vil jeg ha det
Hvem jobber her?		
Hva gjør en på jobber her?		
Hvem bestemmer hva som gjøres?		
Hvordan vet jeg hva jeg skal gjøre?		
Kan jeg velge?		
Får jeg betaling?		
Når starter jeg på dagen?		
Når slutter jeg?		
Er det pauser?		
Hva skjer i lunsjen?		
Arbeidsklær?		
Hvor mange jobber her?		
Hva er det beste?		
Hva er det kjedeligste?		

Vurderingsøvelser

Vurderingsøvelser er navnet på en rekke ulike teknikker og øvelser som skal få eleven til å tenke gjennom hva de tenker og mener om ulike spørsmål, og gi dem en mulighet i å øve seg i å argumentere. Disse øvelsene gjøres i grupper. Nedenfor beskrives et par av teknikkene beskrevet i korthet: Den hete stolen og Fire hjørner.

Den hete stolen

Elevene (og læreren) sitter på stoler i en ring. En stol skal være tom. Læreren leser opp ulike påstander. Dersom eleven er enig bytter han

plass, er eleven ikke enig eller usikker, blir hun eller han sittende. Læreren stiller innimellom spørsmål av typen: «Jeg så at du byttet plass/ble sittende – hva tenkte du?». Uansett hva eleven svarer skal læreren respondere kort og nøytralt: «Jaha», «OK» eller tilsvarende. Diskusjoner spares til etterpå. Begynn alltid med enkle påstander, som «pizza er godt», for å se at elevene har forstått. Så kan vi gå over til påstander som krever litt mer ettertanke, som «jeg vet hva jeg vil jobbe med når jeg er ferdig med utdannelsen» og «dersom jeg ikke forstår, spør jeg noen som vet».

Vurderingsøvelse: Den hete stolen

Ulike påstander vi kan bruke eller bli inspirert av:

Pizza er godt.

Is er bedre enn godteri.

Det er gøy å se på fotball.

Det viktigste er hvordan du er, ikke hvordan du ser ut.

Alle misliker noe med sitt eget utseende.

Det er viktig å ha en jobb etter skolen.

De som har fått spesialundervisning har vansker med å få jobb.

Det er alltid bra å spørre når du ikke forstår noe.

Det er dumt å late som du forstår når du ikke gjør det.

Det er deilig å slappe av når du har fri.

Det er viktig at du har noe å gjøre på fritiden din.

Å klare seg selv er bra for selvtiliten.

Det er deilig å være ensom av og til.

Når du er ferdig med skolen, kan du fortsette å bo hjemme med foreldrene dine.

Du må vite hvordan du skal betale regninger hvis du skal ha egen bolig.

Jeg vil utdanne meg videre når jeg er ferdig med videregående.

Når jeg er ferdig med videregående vil jeg begynne å jobbe.

Det er vanskelig å lese tidstabeller.

Det er gøy å lese bøker.

Når du er syk skal du være hjemme fra jobben.

Det er greit å komme for sent om du sier unnskyld.

Jeg vil jobbe med det jeg har utdannet meg til (gjelder nasjonale og spesialutformede program)

TIPS 11

Det er ikke uvanlig at elevene forsøker å lese hva læreren synes er det rette svaret, derfor er det viktig å konsentrere seg om å være nøytral. For en del elever kan øvelsen være for vanskelig, og tendensen vil da være å svare som kompisen gjør. Selv om alle ikke nyttiggjør seg øvelsen muliggjør det likevel at vi bruker teknikken i ujevne grupper uten forstyrrende avbrudd.

Fire hjørner

- Et tenkt scenario blir presentert:
«Du er på arbeidstrening og veileder din viser deg en eske med bananer. Så sier han flere ting etter hverandre som du skal gjøre: «Først skal du plukke opp bananene, ta kartongene til papirpressen og kjør så vognen med eplene ut på lageret». Når veilederen har gått, ser du på esken med bananene og du husker bare at du skal plukke opp bananene. Hva gjør du?»
- Så presenteres tre ulike handlingsalternativer, koblet til hvert sitt hjørne:
  1. Plukker bananene opp veldig sakte og håper at veilederen kommer tilbake før du er ferdig.
  2. Går direkte og spør.
  3. Plukker opp bananene og går så og spør.
  4. Åpent. Det fjerde hjørnet er «åpent» for egne forslag, eller om en ikke vet.Ingen alternativer skal være urealistiske, og alle skal presenteres så troverdig som mulig.

- Når alle alternativene er presentert, velger hver elev det hjørne som passer best. Dersom noen står alene i et hjørne, bør læreren stille seg ved siden av for å støtte. Noen i hvert hjørne får forklare hvordan de resonerte, og igjen er det viktig at læreren forholder seg nøytral.

Her er det likevel litt mer rom for utfyllende oppfølgingsspørsmål: «Hva hadde skjedd dersom...». Når alle hjørnene er presentert, gis det mulighet til å bytte hjørne dersom noen skifter mening etter å ha hørt argumentene.

Litteraturtips for lærere

TIPS 12

Flere forslag til øvelser og metoder finnes i:
Du har huvudrollen i ditt liv – om forumspel som pedagogisk metod för frigörelse och förändring. K. Byréus. 2001. Stockholm: Liber.
«Bella, grus och glitter. K. Byréus. Ljungby; KSAN.
Ta chansen. K. Byréus/Snickars. Ekelunds förlag AB.
Var sitter känslorna? C. Thelin. 2008. Malmö stad.
Livsviktigt. B. Kimber. Värnamo, Eklunds förlag AB.

Arbeid

Arbeid, et skikkelig arbeid, jobb, en vanlig jobb, sysselsetting – hva betyr dette, egentlig? Mange sier «et skikkelig arbeid», «en vanlig jobb», for å beskrive en ansettelse og for å markere et skille mot daglig virksomhet (tilrettelagt arbeid). I dette materialet har vi valgt å betegne alt noen gjør innenfor arbeidstid, som arbeid eller jobb, uansett om det er i form av ansettelse eller sysselsetting. Den personen som hver dag går til en arbeidsplass og utretter noe der, går helt enkelt på jobb. Mye av kunnskapene elevene trenger å ha med seg fra skolen er gyldig uansett om det gjelder for en ansettelse eller en sysselsettingsbedrift.

Ungdom i alminnelighet velger studieretning etter interesse, hva de er gode til og hva de kan klare, altså at når de velger retning velger de et område å modnes og utvikles i. Det samme burde gjelde elever fra spesialklasse og med spesialundervisning. Når de velger en spesifikk retning er det ikke sikker det er dette de kommer til å gjøre resten av livet, men det er det de interesserer seg for akkurat nå. I noen tilfeller er programvalget et strategisk valg som holder seg gjennom skoletiden, til å få en yrkesutdannelse og overføring til et videre arbeidsliv. Siden begge mulighetene finnes er det viktig at elevene med særskilte behov forberedes på arbeidslivet mer generelt, og at

elevene får kunnskap og redskap til å gjøre bevisste valg.

Det er et godt utgangspunkt dersom eleven får mulighet til praktisk å prøve ulike arbeidsplasser i løpet av sin skoletid. Ungdommene må også få vite at de, på samme måte som alle andre ungdommer, ikke trenger å ha hele livet sitt planlagt i det øyeblikket de forlater skolen. De skal ha mulighet til å gjøre nye valg, bytte jobb, ta dårlige valg og få komme tilbake. Det er viktig at de får redskaper til å ta informerte valg, altså hjelp til å sette opp sammenligninger, vurdere dem og velge bort. De trenger og å ha konkrete redskaper med seg i form av kunnskap om hvor de søker hjelp og støtte, som arbeidskontorer, NAV, kommunale instanser og andre kontakter.

Overgangen fra skole til arbeid er noe som må planlegges og forberedes i lang tid og individuelt for hver elev. Eleven skal selv sammen med lærere og studie- og yrkesveiledere, eventuelt også miljøpersonalet, fundere på hvordan en rent praktisk skal kunne løse eleven videre og hvem som trenger å være med i prosessen. Dette kan dokumenteres fortløpende og legges inn i elevens studieplan, eventuelt også i individuell plan (IP).

TIPS 13 Litteraturtips for lærere

Arbetsplatskultur, sosialt stöd och arbetets mening. Per Olof Larsson. 2006. Inst. för socialt arbete, Göteborgs universitet.

Delaktighet i olika världar – om övergången mellan gymnasiesärskola och arbetsliv. Martin Molin. 2008. Högskolan Väst.

Individuella planer som stöd för övergången från skola till arbetsliv, European Agency. 2006. Materialet inneholder et hefte og en interaktiv CD og kan bestilles kostnadsfritt fra Specialpedagogiska Skolmyndigheten.

Det er viktig å utrede begreper og kjenne til forskjellen mellom de ulike betegnelse som benyttes, som sysselsetting og ulike typer ansettelse. Forskjellene består i hvilken type ansettelse en har og dermed også type oppfølging og vern, samt hvilke krav arbeidsplassen kan stille og hvilke krav en kan stille til arbeidsplassen sin. En del av målgruppen har forutsetninger for å klare en form for ansettelse, «de tilfredsstiller kravene til arbeidsmarkedet». En del skaffer seg jobb på egen hånd, andre går via arbeidsformidlingen. De som ikke går videre til en ansettelse eller utdanning kan ha rett til sysselsettingstiltak gjennom NAV. For noen kan en tilrettelagt bedrift fun-

gere som en sluse til videre ansettelse. Uansett hvilken jobb en ender opp med er opplevelsen av respekt for det en gjør på jobben viktig.

Hvordan får du en jobb?

Det er flere ulike måter å få seg jobb på. Tilbudet og variasjonene er avhengig av det stedet/kommunen der du bor. Derfor er det viktig å forankre undervisningen ved å gi disse elevene muligheten til å skaffe seg konkret kunnskap gjennom studiebesøk. I en del kommuner er det et tett samarbeid mellom skole, arbeidsformidling, forsikringsselskap og kommunen. Her har en ofte etablert spesifikke virksomheter for å sluse elevene videre etter skolen. I andre kommuner kan det være andre aktører med tilsvarende oppgaver og i atter andre er dette en type opplegg som savnes.

En måte å finne sin fremtidige arbeidsplass kan være gjennom praksis i skoletiden. Erfaringer fra flere ulike steder er alltid bra for å øke den generelle kunnskapen om arbeid og arbeidsliv, og den generelle arbeidsevnen. Gjennom praksis og ved flere utplasseringer på samme sted kan noen kanskje få en form for overgang til en spesifikk arbeidsplass eller jobb.

Arbeidsformidlingen sin oppgave er også å hjelpe mennesker med behov for tilrettelegging til en ansettelse. Det er også arbeidsformidlingen som bedømmer om en person kan klare seg på «det ordinære arbeidsmarkedet» eller ikke.

TIPS 14

Informasjonstips

Informasjon om Arbeidsformidlingens støtteordninger finner du på nav.no. Trykk på Arbeid og videre til Arbeidsrettede tiltak. Her finnes informasjon om ulike muligheter for tilrettelegging i arbeidslivet.

Du kan også ta en tur innom det lokale NAV-kontoret for å få informasjon.

Ansettelse

En ansettelse innebærer at du har en jobb som du enten har fått via arbeidskontoret eller gjennom private kontakter. Et arbeid kan i større eller mindre grad være tilpasset en funksjonshemming. Noen arbeidsplasser er såkalte «vernede bedrifter» som fungerer som arbeidsplasser for personer med funksjonshemninger, men kan også være en utviklingsvei mot ansettelse andre steder.

Arbeidsgivere som ansetter personer med nedsatt arbeidsevne, eller som trenger spesiell

støtte og som henvises av arbeidsformidlingen, kan kompenseres økonomisk gjennom lønnsbidrag og andre støtteordninger. Arbeidsformidlingen/NAV kan også hjelpe til med andre former for ansettelse på steder som er spesialtilpasset personer med funksjonshemninger og der arbeidsgiver får statlig støtte for dette. Dersom du er ansatt på vilkår der arbeidsgiveren får tilskudd til den ansattes lønn, innebærer dette at det skal tas hensyn til arbeidskapasiteten hos ansatte. Det kan for eksempel bety at personen selv klarer arbeidsoppgavene, men har store vansker med å takle stressituasjoner. Det kan handle om arbeidstid, hjelpemidler, tilpasning i arbeidet og ikke minst å ha en veileder eller «fadder».

En erfaring som mange gjør er at det fungerer godt med inkludering på en arbeidsplass så lenge der er en «veileder», men når denne reduseres eller fjernes, blir det vanskelig. Lokale, men utdannede veiledere, som selv jobber på arbeidsplassen, og gjerne to personer som kan veksle, er en god forutsetning for at dette skal fungere i lengden.

Som ansatt skal du ha lønn og andre sysselsettingsfordeler som følger eller er likeverdige med kollektive avtaler i bransjen. Det er også viktig å ha kunnskap om fagforeninger, hva det innebærer å være organisert i en fagforening og hva det innebærer ikke å være det, og om arbeidsledighetstrygd. Det er ikke helt lett for elevene å ta imot informasjon om dette

innen de har fått jobb, ei heller når det handler om hva som skjer dersom noen blir oppsagt fra den jobben de ennå ikke har fått.

Daglig virksomhet (tilrettelagt arbeid)

Daglig virksomhet er et kommunalt tiltak som kan se veldig ulikt ut, avhengig av hva hver kommune kan tilby. Dessuten finnes det også private daglige virksomheter som kan ha forskjellig tilbud.

En daglig virksomhet kan være lagt til et samlet lokale der all virksomhet drives. Her kan vi ofte møte på organisering av ulike grupper med ulike spesialiseringer. En kan enten arbeide i den gruppen som passer eget interesseområde eller veksle mellom arbeid i de ulike gruppene. Her tilbringer en ofte hele arbeidsdagen sammen med de andre arbeidstakerne og det finnes tilgjengelige arbeidsledere eller veiledere. Her spiser en lunsj og har pauser sammen, og det kan til og med finnes innslag av helsefremmende aktiviteter under arbeidsdagen.

En daglig virksomhet kan også innebære at det er et felles lokale der en samles og kanskje avslutter arbeidsdagen, men selve arbeidet utføres andre steder i bedriften – en utflyttet daglig virksomhet

Det kan også innebære at arbeidstaker, som på fabrikken i videoen, er i en hel gruppe som har sin daglige virksomhet lagt til en spesifikk arbeidsplass. Da kan gruppen være

mer eller mindre integrert i akkurat den arbeidsplassens øvrige virksomhet. Det finnes også de som har en individuell utflyttet daglig virksomhet én eller flere dager i uken der en som arbeidstaker inngår i arbeidet på en arbeidsplass. På mange måter finnes det daglige virksomheter som er utformet slik at det til og med finnes praksis på ulike arbeidsplasser, at de fungerer som en sluse til en ansettelse.

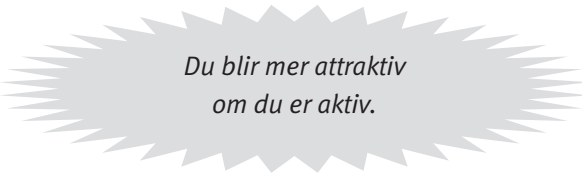
Daglig virksomhet er en rettighet mot veien til sysselsetting for den som ikke kan anses å kunne klare å konkurrere på det ordinære arbeidsmarkedet, og som har rettigheter innenfor Lov om sosiale tjenester (LOST). I stedet for inntekt gjennom en ansettelse har man da utbetaling via NAV.

Informasjonstips

Se Försäkringskassan, www.forsakringskassan.se. Klick på Funktionsnedsättning og se under overskriften Broschyr, Om du har en funktionsnedsättning. Informasjonen finnes også på Lättläst.

TIPS 15

For de fleste mennesker er det viktig å ha en regelbunden sysselsetting der vi også inngår i et sosialt fellesskap. Å ikke ha tilgang til dette kan på sikt innebære at ens egen tilværelse blir ganske innholdsløs, den personlige utviklingen stagnerer og den sosiale isoleringen kan bli stor. Derfor er det viktig å oppmuntre til jobb.

*Du blir mer attraktiv
om du er aktiv.*

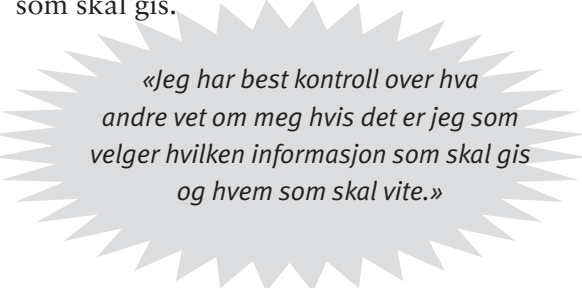
Informasjonsoverføring

Under store deler av skoletiden har det vært andre som kan overføre informasjon om eleven til andre. Det kan handle om muntlig eller skriftlig informasjon mellom hjem og skole, mellom ulike lærere eller det kan gjelde skriftlig dokumentasjon og bedømming ved overgang mellom ulike skoler. Med økt alder og modenhet har forhåpentligvis eleven blitt mer delaktig i overføring av informasjonen. I overgangen til arbeidslivet er det på tide at personen selv blir den som hovedsakelig gir nødvendig informasjon til andre. Dette er noe som elevene trenger å øve seg på.

Det er viktig å komme frem til hvilken informasjon som er viktig å videreformidle. Et vanskelig spørsmål er alltid: «Hvor mye skal andre få vite om min funksjonsnedsettelse?». I en del tilfeller, som når det er snakk om å få en ansettelse hvor det er lønnsbidrag eller en plass på en daglig virksomhet, er det gitt at veilederen, arbeidsgiveren eller lederen får nok informasjon slik at personen får rett støtte i forhold til innsats. I andre tilfeller handler det mer om at det er praktisk at andre vet slik at

en får de tilpasningen eller den støtten som behøves. På en mindre arbeidsplass er kanskje personen så velkjent at vi kan tenke at informasjonsoverføring er overflødig. Dersom personen senere kommer til en plass der ingen kjenner henne eller ham fra før, kan det føles befriende og personen kan ønske «å starte på nytt» uten å være stemplet av en diagnose og forutinntatte meninger.

Samtidig som det kan finnes et ønske om å være «vanlig», å smelte inn, innebærer ikke det at en utsletter seg selv og forsvinner i redsel for at det ikke skjer. Vi risikerer også da at vi møtes med lite forståelse og intoleranse dersom vi ikke lykkes med å smelte inn helt og holdent. Det handler om at du skal bli akseptert for den du er. Enten omgivelsene tror de har kunnskaper om hvem du er eller er helt ukyndige, så har du selv best kontroll over hvem som skal vite og hvilken informasjon som skal gis.

*«Jeg har best kontroll over hva
andre vet om meg hvis det er jeg som
velger hvilken informasjon som skal gis
og hvem som skal vite.»*

Selv om det er eleven som skal velge hvilken informasjon som skal overføres til hvem, så kan læreren være en støtte i å formulere denne informasjonen.

Vi kan helt enkelt i en klasse eller gruppe stille spørsmålet: «Hva er du spesielt god på som en arbeidsplass kan ha nytte av?» Selv det som kan ses på som svakheter kan omformuleres til en styrke. Om en person har behov for å bevege seg, ikke kan sitte stille og konsentrere seg over lengre tid, kan vi kanskje omformulere til at dette er en person som er bygd for å utrette en masse ærend på arbeidsplassen – en «løpegutt» er nødvendig nesten overalt. Om det er noen som ofte begynner å prate med andre i stedet for å utføre arbeidet kan vi kanskje omformulere dette til at bare vi vet hva vi skal si, så kan vi bli god på å være den som tar imot kunder. Dette kan være en måte å starte og få elevene til å tro at de kan mestre og duger.

Siden kan vi også finne vanskeligheter som ikke går så bra å omformulere til en positiv egenskap, men det gjelder å finne strategier for å håndtere disse. Vanskene kan mer eller mindre være tydelig koblet til en funksjons-

nedsettelse. En diagnose i seg selv sier ikke så mye. En funksjonsnedsettelsesdiagnose er en type «beskrivelse» om det typiske eller vanlig forekomst av karakteristika, men den sier ikke særlig mye om det enkelte individ. Da er det betydelig mer funksjonelt å beskrive individets behov, for eksempel for støtte, og å få bruke egne strategier, strukturer og arbeidstid.

Det betyr at vi for hver enkelt elev, sammen med eleven, kommer frem til en individuell beskrivelse av hva eleven er god på, hvilke vansker personen har og hva som er god støtte og tilrettelegging. Dette kan også inngå i elevens egen CV.

Tydeliggjøring:

I vedlegget, også som datafil på DVD-platen Arbeid og utdanning, finnes det eksempel på hvordan en utfylt CV kan se ut, dels som et tomt formular som kan kopieres opp og benyttes.

TIPS 16

VIDEO – ARBEID

Denne delen av videoen tar opp både hva personen selv kan ha av forventninger og krav på sin arbeidsplass, og hva arbeidsplassen kan ha av krav og forventninger til personen. Dette er en base for senere å gå videre for å skaffe kunnskaper om seg selv og om et framtidig arbeidsliv.

Videoen om arbeid har følgende innhold:

- Rei på jobben
- Vanskelige situasjoner
- Hverdagscoach

Drømmejobben – ordentlig arbeid

Hvordan ser ungdommene selv på sitt fremtidige arbeidsliv? Det er viktig at elevene får diskutere sine egne tanker og får faktakunnskaper. Ungdommer som går på videregående skole har, akkurat som andre ungdommer, drømmer for sin fremtid, de vil ha en «kul» jobb og tjene så mye penger som mulig.

Videoen om arbeid innledes med et spørsmål: «Hva er din drømmejobb?». Spørsmålet kan være et utgangspunkt for at elevene i klassen skal formulere sine egne drømmejobber og diskutere hvorfor akkurat dette er en drømmejobb. Iblant kan en drømmejobb bare være en drømmejobb, iblant kan det ligge

ganske nær hva som er realistisk. En elev som går på medielinjen og som jobber med skoleavisen har kanskje som drømmejobb å bli journalist i en stor dagsavis. Eleven har hatt praksis som vaktmester i lokalavisen og kan godt ønske seg en slik ansettelse. Et annet alternativ for denne eleven kan være å jobbe på en utflyttet daglig virksomhet som holder til i kommunehuset og trykker opp og distribuerer kommunens informasjonsblad. I begge tilfellene handler det om å ha en arbeidsplass med tilknytning til avisproduksjon, selv om det kanskje ikke er det samme som drømmejobben?

Alle har sine drømmer og alle har rett til å ha dem, men elever som går i tilrettelagt klasse kan trenge hjelp å sortere dem inn i rett skuff og bli oppmerksom på at det bare er drømmer eller dagdrømmer. Derfor er det nødvendig å hjelpe elevene å skille på hva som er virkelighet, altså det som gjelder og er akkurat nå, og hva som er ønsker, altså de som vi kan streve etter og som kan være rimelig, men ikke sikkert er oppnåelig, samt det som er drømmer, det som er morsomt å fantasere om, men som ikke kan og ikke trenger å oppnås. Det er bra å ha drømmer, men vi skal vite at det er, ja, akkurat, drømmer.

TIPS 17 Tydeliggjøring

Virkelighet	Ønsker	Drømmer
Går på videregående, mekanisk linje. Er god på bilservice.	Praksisplass på et bilverksted. Jobbe med maskiner.	Bli Formel 1-mekaniker.
Har ikke kjæreste.	Treffe ei jente som vil være sammen med meg.	
Liker å synge.	Stå på en scene og synge for et publikum.	Være med i Melodi Grand Prix.
		Bli millionær.
Bor hjemme.	Egen leilighet.	Hvit villa med basseng.

Når eleven finner noe som passer under rubrikken «Drømmer», hjelp da til å se hva som passer til ønsker og virkelighet. En drøm må ikke alltid være motsetningen til noe i de andre rutene. Ønsker må heller ikke alltid lede til drømmer. I denne malen kan vi plassere ulike ting, etter hva som dukker opp. Det kan handle om arbeid, men også om helt andre tilsvarende saker. Med flere ulike ting ser eleven lettere det generelle mønsteret.

Rei på jobben

Dette er et dokumentarinnslag. På Reis arbeidsplass vises det eksempel både på hvordan Rei har jobbet og fremdeles har en fot i en

utflyttet daglig virksomhet. Og hvordan han har fått en deltidsstilling på fabrikken. En slik løsning er kanskje ikke så vanlig, men den eksemplifiserer en av intensjonene med daglig virksomhet, nemlig å sluse de som klarer det, videre til en ansettelse. Videoen kan også brukes som utgangspunkt for å lære seg mer om hvordan søke jobb, og hvilke forutsetninger en har for å kunne klare et arbeid. Videoen er også et utgangspunkt for å diskutere forskjellene mellom daglig virksomhet og ansettelse, og ikke minst hva som kreves på en arbeidsplass.

TIPS 18 Diskusjonsspørsmål

Tror du/dere at en person med ansettelse i motsetning til person som har sitt arbeid i daglig virksomhet:

- Kan velge mer hva man vil jobbe med?
- Trives bedre?
- Har bedre lønn?
- Trives bedre med sine arbeidskollegaer?

Fyll gjerne på med flere av egne spørsmål du kommer på som er relevante for elevene.

Det handler ikke bare om å få seg en jobb. Det handler også om å beholde den. Det største problemet handler ikke om å klare arbeidsoppgavene. Disse kan en som regel lære seg eller tilpasses personens nivå. Den store utfordringen er å skaffe seg øvrige kunnskaper som kanskje ingen tenker på å formidle. Vi trenger for eksempel å ha kunnskap om øvrig personal, hvem som gjør hva og hvordan vi forholder oss til dem. Vi trenger å vite noe om pausene, når og hvor lenge. Vi trenger å vite hva som skal gjøres når vi er syke og skal bruke egenmelding, og ikke minst når det er på tide å få seg en sykemelding. Vi må vite om fridager og ferie, vi må vite hvem som bestemmer hva og hva en selv kan påvirke. Rei tar også opp mange ting som er universelle når det gjelder å ha og passe sitt arbeid. Vi går på

jobben selv om vi er trøtt om morgenen og synes det er vanskelig å komme seg opp og avgårde. Når han først kommer seg avgårde er det bra, han trives på jobben, han har kamerater der. Iblant er jobben ensformig, men vi må likevel utføre jobben. Iblant er det utfordrende og mange krav.

Mange av disse tingene kan vi komme tilbake til når vi arbeider med sekvensen: «Vanskelige situasjoner».

Hvordan skal en god jobb være?

Spørsmålet som stilles etter avsnittet om Rei: «Hvordan skal en god jobb være?» kan lede til ytterligere diskusjoner omkring hva elevene selv vil ha av sitt fremtidige arbeid.

Vurderingsøvelse: Fire hjørner

Hva er mest viktig med en jobb?

1. Høy lønn
2. Meningsfulle/morsomme oppgaver
3. Bra kolleger
4. Åpent

Diskuter hvor det er størst mulighet for å finne dette.

TIPS 19

Gjennom praksis som elevene har kan vi også få konkrete eksempler fra ulike arbeidsplasser

de har prøvd. Når elevene går på videregående skole, vet de kanskje ikke om de kommer til å få en ansettelse eller en plass på daglig virksomhet. Derfor er det viktig å holde åpent for begge alternativene.

Eleven trenger å ha fakta og kunne sammenligne fordeler og ulemper for begge alternativene. Et viktig spørsmål for nesten alle når en skal begynne å arbeide, og for resten av arbeidslivet, er lønn. Mange av elevene ønsker selv en ansettelse, eller som de sier «et ordentlig arbeid», både fordi det har høyere status og fordi de tenker at de får mer penger på denne måten. Rei sier jo selv i videoen at for ham er det viktig med en ansettelse slik at han skal kunne forsørge seg selv – han får mer penger. Om det virkelig er slik, trenger en å få vite det. Og hvor mye penger har en å leve på?

Her er det behov for sammenligninger som er konkrete og med regneeksempler. Vi trenger å finne ut hva et ukvalifisert arbeid gir i lønnsutbetaling. Deretter må vi kanskje ta med i betraktningen at det ikke er sikkert at vi kan arbeide på heltid. Når elevene til slutt, etter å ha regnet med skatt og ulike former for bidrag, ser på hvor mye penger de kan disponere når

de har en ansettelse sammenlignet med en jobb ved en daglig virksomhet, er kanskje ikke forskjellene så store. Gulroten med en ansettelse kan være at vi får betalt etter prestasjon og at vi kan øke lønnen vår med tiden. Ettersom en daglig virksomhet ikke kan tilby dette, gjelder det å se hvilke andre fordeler som finnes der. Innenfor noen områder kan vi kanskje til og med få mer kvalifiserte arbeidsoppgaver og vi har kanskje en større mulighet for å utvikle en spesifikk ferdighet.

Valgmuligheten, hvor og hva en skal jobbe med etter skolen, er forskjellig ut fra hvor du bor i landet. Tilbudet om praksisplasser og hvor mange ulike praksisplasser en elev har tilgang til varierer også. Uavhengig av hvor stor mulighet eleven selv har for å få sine ønsker oppfylt, så skal eleven ha mulighet til å vurdere sine ulike praksisplasser og kunne uttrykke sine egne tanker om utsikter i dem. En tydelig, konkret evaluering med bilder av for eksempel praksisplassen, veilederen og arbeidsoppgavene gir eleven mulighet til å huske og kunne sammenligne for senere å kunne gjøre et bevisst valg.

Tydeliggjøring: Praksisvurdering

TIPS 20

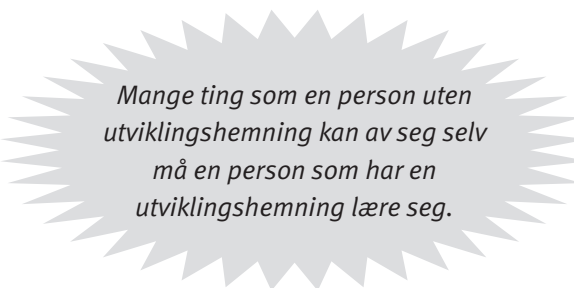
Et eksempel på hvordan vi kan evaluere. Selve vurderingsskalaen kan variere.

<input type="text" value="Foto"/>		Min praksis på.....		
		Navn.....Dato:.....		
Dette mener jeg om: <i>(nedenfor finnes plass for bilder)</i>		 Bra	 Middels	 Dårlig
<input type="text"/>	Arbeidsoppgavene			
<input type="text"/>	Veilederen			
<input type="text"/>	Arbeidskollegaer			
	Arbeidstidene			
	Pausene			
	Reisen til og fra jobb			
	Lunsjen			

Vurderingene kan følges opp med mer inngående diskusjon om arbeidsplassen. Personens synspunkter er viktige også for å kunne forandre og gjøre nødvendige tilpasninger. For personer som unngår vanskeligheter som kan oppstå på arbeidsplassen gjennom å utebli eller slutte, kan det øke utholdenheten om en har jevnlig evalueringer.

Vanskelige situasjoner

Videoen om Max på jobben er et dramatisert innslag om skikk og moral på jobb. Det er til og med overdramatisert og lagt til mye humor for at vi skal kunne ta dette opp og prate om det som ellers ikke er så tydelig, men likevel viktig, altså hvordan vi oppfører oss mot andre. Det finnes mange ulike normer og uskrevne regler om hvordan vi bør oppføre oss i ulike situasjoner.

Mange ting som en person uten utviklingshemning kan av seg selv må en person som har en utviklingshemning lære seg.

De fleste mennesker lærer dette av seg selv. De gjør det gjennom å observere andre, sette sammen og dra slutninger fra ulike erfaringer,

gjennom å lese situasjonen og intuitivt kjenne hva som er rett eller galt. Den som har en intellektuell funksjonsnedsettelse har ikke like lett for dette og resultatet kan være at de faller utenfor rammene, helt enkelt dummer seg ut i ulike situasjoner. Dette kan oppleves som pinlig av omgivelsene og er noe som vi ikke gjerne påpeker. Det handler egentlig ikke om en svikt i oppførselen, snarere heller en svikt i selv å kunne skaffe seg denne informasjonen. Derfor kan vi si at det er omgivelsenes, lærernes og veiledernes ansvar å lære personer med intellektuell funksjonsnedsettelse det som andre lærer av seg selv. Et godt hjelpemiddel til å lære dette er gjennom sosiale historier.

Litteratur- og materialtips for lærere

Sociala berättelser, seriesamtal. Birgitta Andersson og Gunilla Olsson. Specialpedagog Birgitta Andersson AB.

Sociala berättelser och seriesamtal: teori och praktik. Lena Andersson. 2001. Riksföreningen Autism, Stockholm.

Trippel-kommunikation från Kungälv's motorik, www.kungalvsmotorik.se. Dette er et dataprogram for å gjenskape sosiale situasjoner.

TIPS 21

TIPS 22 Litteraturtips for elever

Rätt sätt-med CD-rom.

Ylva Killander. www.lattlast.se.

Videoen om Max på jobb er delt opp i tre avsnitt: Lunsjrommet, Butikken og Møtet. Den første delen handler om den typen av sosiale historier med arbeidskollegaer som kan få en person med intellektuell funksjonsnedsettelse til å fremstå som avvikende. Klarer en ikke å håndtere denne situasjonen kan det på sikt føre til utestengelse fra samtalen og fellesskapet. Her får Max lære seg tre grunnregler for å kunne delta i en samtale: Å kunne lytte, prate om samme tema og vente på svar.

I samtalen med elevene kan vi løfte fram at den påtakelige «klossheten» til Max, om å miste maten sin over arbeidskollegaer, ikke er så avvikende. Det er uflaks, en ulykkeshendelse, noe som kunne ha hendt hvem som helst i lunsjrommet. Å prate på «feil sted» derimot er avvikende. Det hadde ingen av de andre gjort.

I den andre delen, Butikken, vises det hvor feil det kan bli når vi ikke har forberedt oss og har kunnskap om hvordan vi oppfører oss i visse situasjoner. Det illustreres også hvor van-

skelig det kan bli når vi prøver å komme på egne strategier for å håndtere utfordringene. Egne strategier kan være bra, men vi trenger kanskje å vurdere dem sammen med en veileder eller noen andre før de prøves ut. Aller best er det å ha generelle strategier som vi kan lære og siden bruke i mange ulike situasjoner. Akkurat kunnskap om hvordan vi ber om hjelp eller henviser til noen som kan det vi ikke kan selv, er noe som er vesentlig og som kan øke ens kompetanse på arbeidsplassen. Å kunne stille spørsmål er en bra evne, men det er også viktig å vite når og hvem vi skal spørre.

Den tredje delen, Møtet, viser et personalmøte. I en slik situasjon kan det være mye informasjon, formidlet på en måte og med ett innhold som gjør det vanskelig for en person med utviklingshemning å forstå og henge med. Det er viktig å kjenne til at alle i en personalgruppe kanskje ikke trenger forstå alt. Noe informasjon berører kanskje ikke egne arbeidsoppgaver i det hele tatt. Vi trenger å ha tydelige strategier for hvem vi skal spørre, når vi kan spørre og hvordan. De fleste av elevene i tilrettelagt klasse vil virkelig vite «Hvordan vi skal gjøre det?».

TIPS 23**Tydeliggjøring**

Hjelp for å gjøre usynlige normer og sosiale regler synlige og tydelige. Eksempelene skal betraktes som eksempel. Hva vi skriver inn beror på hvilke normer personen trenger.

Vanlig å gjøre	Noe du kan gjøre, men som ikke er vanlig (ikke bra)	Hva vi ikke skal gjøre
Bruke mobiltelefonen til egne private samtaler og SMS i pauser.	Ha mobiltelefonen på lydløs under arbeidstiden.	Bruke mobiltelefonen til samtaler eller SMS i arbeidstiden.
Har med egne penger til kaffe eller lunsj på jobben.	Hoppe over lunsjen eller kaffen noen ganger fordi du ikke har penger.	Hoppe over lunsjen eller kaffen hver dag for å spare penger.
Låne penger av en kamerat en gang iblant dersom du har glemt dine egne penger. Betaler tilbake neste dag.	Betale tilbake noen dager senere.	Ofte låner penger av kamerater. Glemme å betale tilbake neste dag.
Hilse på sine arbeidskollegaer når du kommer om morgenen		Si hei hver gang du ser sine arbeidskolleger gjennom dagen.

Personlig coach

I videoen brukes ordet «hverdagscoach». Ordet er valgt for at vi skal kunne assosiere til idrettsverdenen der en coach er noen som kjenner personens styrker og svakheter og som hjelper personen å prestere ut fra sine

individuelle forutsetninger. Vi kan også bruke benevnelsen personlig coach, mentor eller helt enkelt en «klok person». Det spiller ingen rolle hva vi kaller det, men det er praktisk med en betegnelse. Det gjelder å hjelpe elevene å identifisere kompetente personer i sine egne

omgivelser, hvem som er deres «coacher» og lære seg hvordan og i hvilke situasjoner vi kan ha nytt av dem. Det er viktig å fremheve at til slutt er det først og fremst personen selv som bestemmer.

Hva gjør de som ikke har noen funksjonsnedsettelse? Selv om de fleste beslutninger vi fatter i hverdagen er våre egne, så skjer disse ofte etter å ha innhentet synspunkter fra andre. Å få synspunkter fra andre trenger ikke nødvendigvis bety at vi ber eksplisitt om dem eller ber om løsningen på et problem. Det holder som regel med at vi forteller om overveielser vi står overfor for at personer i vår omgivelse skal være klare for å dele sine erfaringer og gi gode råd.

Iblant kan vi til og med utsette en beslutning fordi vi først trenger innspill fra andre, kanskje for mer ekspertkunnskap. Det kan også være slik at vi egentlig har bestemt oss, men vi vil bare ha en «second opinion», kanskje for å få en bekreftelse på egen beslutning eller for at vi fortsatt tviler litt. Det kan også helt enkelt være en måte å rydde tankene sine, få hjelp til å veie for eller mot og skaffe et bredere grunnlag for å ta en beslutning.

En motsigelse er at de som kan ha større behov enn andre til å be om gode råd er akkurat de som ikke er bevisst om når de trenger

gode råd. Personer med intellektuelle funksjonsnedsettelser kan ha vanskeligheter med «å ha flere baller i luften» og overveie ulike alternativer, utsette avgjørelser og fremfor alt innse at de kan få hjelp til å fatte overveide beslutninger. Derfor kan det være viktig å tydeliggjøre og til og med formalisere hvordan vi kan innhente andres synspunkter. Akkurat som når det gjelder å be om hjelp eller henvise til noen som har mer kunnskap, så øker vi vår egen kompetanse når vi kan utnytte andre sin kompetanse. Vi kan da minske risikoen for å gjøre dårlige valg eller ta beslutninger som ikke gagnar våre egne behov og interesser.

I videoen stilles spørsmålet: «Hvem spør du?». Samme spørsmål kan vi stille til elevene. De trenger å finne ut hvem som er deres «coacher» i dag, mens de går på skolen, og kanskje fortsatt bor hjemme. Det kan være ulike «coacher» i ulike situasjoner. Om det blir tydelig at vi kan ha nytte av andre «kloke personer» øker forutsetningen for at vi skal kunne flytte over «coachingen» til andre når vi er ferdige på skolen, for eksempel til veilederen på jobben, en støtteperson i boligen eller noen som vi helt enkelt kan ringe til. Elevene trenger også hjelp med å komme på situasjoner hvor de trenger en «hverdagscoach».

TIPS 24 Tydeliggjøring: Hvem kan du spørre?

Her er noen eksempler. Finn gjerne på andre. Konkretiser med eksempel. Elevene kan også bli inspirert av å finne på flere.

Hvem spør du når...

- Du har vært syk, men vet ikke om du er frisk nok til å gå på jobben?
- Noen spør om dere skal finne på noe spesielt, men du vet ikke om du har tid eller råd?
- Du har bestemt noe med en person, men angrer og du er usikker på om det er dårlig av deg å endre på avtalen?
- Du lurer på hvilke klær som passer til hvilken anledning (fest, utflukter)?
- Du skal kjøpe noe som er litt dyrere?
- Noen tilbyr deg å kjøpe noe til spesialpris?
- Du blir lokket til å kjøpe noe som høres bra og billig ut (nytt telefonabonnement, en skinnjakke)?
- Du skal kjøpe en gave, men vet ikke hva eller hvor mye den skal koste?
- Naboen spør om du kan passe katten hennes når hun skal reise bort?
- Naboene har fest og spiller høy musikk slik at du ikke får sove?
- En venn vil låne penger av deg?

Utdanning

Det er mange elever på videregående skole som ikke reflekterer over videre utdanning som et alternativ til å gå direkte ut i arbeid etter skolen.

Dersom vi spør elever i en videregående klasse hva de skal gjøre når de har gått ut av skolen, er det vanlig at de tenker seg noen form for arbeid. En del tenker dette fordi de allerede på videregående har fått den yrkesutdanningen de er innstilt på å omsette i praksis. Dessuten har de, mye trolig, gjennom den arbeidspraksisen de har hatt under skoletiden, et konkret bilde av denne jobben. For noen har kanskje praksisen vært på et sted hvor de siden er velkommen til å begynne som arbeidstaker.

Andre elever uttrykker, akkurat som mange ungdommer uten funksjonsnedsettelse, at de er skoletrøtte og er ferdig utdannet. De har ikke samme muligheten som andre ungdommer å ta et «hvileår», ta tilfeldige jobber, reise og så videre, mens de tenker på hvilken retning de

senere skal velge. Om ungdom med funksjonsnedsettelse vil studere videre, har de ikke heller samme mulighet til å velge blant ulike utdanninger som mange andre ungdommer har. De utdanningene som finnes har de ingen erfaringer med, noe som gjør det vanskelig for dem å velge disse. Det er alltid lettere å forestille seg og planlegge noe vi har praktisk erfaring med, som visse jobber vi har prøvd ut under praksisperioder. Det er ikke like lett, men ønskelig at vi kan gi en konkret erfaring av videreutdanning gjennom et studiebesøk.

De generelle utdanningstilbudene etter videregående skole er dels folkehøgskole, dels kurs. Siden kan det finnes andre former for utdanning eller kompetansehevende tiltak som kan skje individuelt, som en utdanning som fører til førerkort for traktor. På en arbeidsplass finnes det også iblant tilgang til ulike kurs som gir høyere kompetanse innenfor et spesifikt område.

VIDEO – UTDANNING

Denne videoen inneholder to dokumentarinnslag som både kan gi kunnskap og inspirere elevene til selv å fundere over videre utdanning.

Videoen om Utdanning har følgende innhold:

- Caroline på folkehøyskole
- Alexandras yrkesutdanning

Folkehøyskole

Det er viktig å avklare at folkehøyskole, tross navnet, ikke er det samme som en høyskole eller universitet. Den har ikke samme inntakskrav og gir heller ikke samme studiepoeng. For å gå på en folkehøyskole må du ha fylt 18 år, du må søke og så komme inn. Folkehøyskole krever studieavgift og du må betale for kost og losji. Til dette kan du søke støtte fra Lånekassen.

Blant alle folkehøyskoler som finnes rundt omkring i landet finnes det flere som har utdanninger som retter seg direkte til personer med ulike funksjonsnedsettelse, blant annet utviklingshemning og autisme/Asperger.

TIPS 25

Informasjonstips

Les mer om folkehøyskoler i Norge, se www.folkehogskole.no.

Hør med din saksbehandler om mulighet for støtteordninger.

De utdanningene som gjelder målgruppen handler om å vokse og utvikle seg som person, men fører ikke til en yrkesutdanning. Hver folkehøyskole har sin egen profil og sine egne spesielle utdanninger, men det handler oftest om å veksle mellom ulike teoretiske fag som matematikk og hverdagsøkonomi med personlighetsutviklende kurser, og kanskje estetiske emner og idrett.

Visse kurs på noen folkehøyskoler kan ha et spesielt formål, som førerkortutdanning. Mer informasjon får du på den respektive folkehøyskoles hjemmeside.

Utdanningene er som regel 1-2 år. Ofte finnes det muligheter for prøveuker. Det kan være bra: For det første gir det eleven en konkret erfaring som hun eller han kan ta en

beslutning ut fra. For det andre kan det for noen elever være viktig å få prøve hva det innebærer å bo for seg selv, men da først i et kollektiv, før de beslutter om de tror de kan klare det.

TIPS 26 Lesetips for elever

Fortellingen «Folkhögskola» finnes dels som bilag i veilederheftet, dels som datafil på DVD-platen Arbeid og utdanning.

Enten bruker vi fortellingen som høytlesning eller så kan vi skrive den ut til elevene for egen lesing. Den kan brukes som grunnlag for diskusjoner, vurderingsøvelser eller jobbes med gjennom rollespill.

På de aller fleste folkehøyskolene bor du på skolen, men de finnes også noen skoler som har dagskurs. Å bo på skolen og dele, ikke bare studier, men også til og med bosted og fritid sammen med sine skolekamerater, er for mange den største forskjellen med å gå på folkehøyskolen kontra å bo hjemme. Å bo og gå på en folkehøyskole innebærer ikke bare at du plutselig må klare alt selv. Folkehøyskoler som tar inn personer med funksjonsnedsettelse har en beredskap for dette både i undervisningen og i boenhetene. Skulle en person trenge ytterligere støtte eller hjelp søker en om støtte til dette i sin hjemkommune.

Caroline på folkehøyskole

I denne delen av filmen følger reporteren Caroline rundt på Kjesäters Folkehøyskole hvor hun går på «Voksen-kurs». Caroline forteller litt om sine kurs og hvor nervøst og spennende det kan være å bo for seg selv, samtidig som det er kult å ha venner rundt seg. Etter som alle folkehøyskolene har litt forskjellige kurs og innretninger kan reportasjen i videoen bare brukes som eksempel på hvordan det kan være. Den kan være et utgangspunkt for siden prøve å finne ut hvordan det er på andre folkehøyskoler.

Särvux (gjelder i Sverige)

Särvux inngår i det offentlige skolevesenet og er en egen frivillig skoleform. Under siste året på videregående søker eleven til särvux, men du kan også søke senere i livet. Hver kommune har egen kurskatalog. Utdanningen omfatter Grundläggande Särvux, hvilket som motsvarer den obligatoriske særskolen (nivåene treningsskole og grunnskole), samt Gymnasial Särvux (tilsvarende utdanning som ungdommer kan få på de nasjonale eller spesialutformede programmene i videregående skole). Går du på noen av disse utdanningene handler det om å høyne kompetansen innenfor ett eller flere av særskolens emner. Du kan studere noen timer i uken parallelt med at du jobber, som at du jobber i en daglig virksomhet eller i en bedrift med lønnsbidrag. Denne formen av särvux er ikke med i videoen. .

TIPS 27 Informasjonstips

Mer informasjon om srvux finnes på Skolverket, www.skolverket.se, under Fr-skola och skola og så Vuxenutbildning.

Søk også informasjon om det lokale tilbudet på hjemmesidene til din kommune.

I en del kommuner finnes også en mer arbeidsrettet srvux. Den kan være allment arbeidsrettet eller innrettet mot en eller flere spesielle yrkesområder. På kommunenes hjemmeside kan vi søke informasjon om hva som finnes i kommunen. Disse utdanningene skjer ofte i samarbeid mellom kommunen og NAV, iblant samarbeid med spesifikke arbeidsplasser. På en slik arbeidsrettet srvux kan undervisningen være alt fra enkelttimer i uken, til heltid. Utdanningen er tillagt praksis og tar sikte på at elevene skal komme ut på arbeidsmarkedet.

Alexandras yrkesutdanning

Også her følger reporteren en av elevene i utdanningsløpet. Det er en yrkesrettet utdanning og vi får innblikk i både teori og praksis. Akkurat denne sekvensen viser til arbeid innenfor eldreomsorgen. En har til og med konstruert en helt ny form for tjenester gjennom en egen yrkestittel, serviceassistenter, for

de som har tatt utdanningen. Det kan være av stor betydning for personer med intellektuelle funksjonsnedsettelse at det finnes et navn, en yrkestittel, på det vi utdanner oss til. Det gir en spesiell tydelighet for yrkesidentiteten.

 velge retning

Det siste året på videregående skole kan skape stor uro hos eleven. Bekymringen kan være der enten vi har staket ut fremtiden eller ikke. Eleven har kanskje til og med en ansettelse eller en plass ved en daglig virksomhet som venter på en, eller en plass på folkehøyskole, men det kan likevel kjennes utrygt å forlate det mer kjente til noe ukjent. For andre handler bekymringene i å fatte beslutninger om egen nær fremtid.

Selv om valgmulighetene ikke er like store for den som har gått ut av videregående så det i alle fall såpass mange valg at det kan skape forvirring nr eleven skal ta stilling til hva de vil selv. Det er mange overveielser som må tas. Er du moden nok til å flytte hjemmefra? Skal du søke etter egen bolig? Dersom du vurderer å gå på folkehøyskole kan det være vanskelig både å måtte betale husleie for leiligheten og for rommet på folkehøyskolen.

I hvilken rekkefølge skal det skje? Det holder ikke bare å vite hva du selv vil. Siden må alt veies mot hva som finnes av muligheter og realistiske valg. Disse mulighetene kan se veldig ulike ut i kommunene. Hvilke mulige veier

finnes det for å få seg en jobb? På noen steder kan du sluses videre til en daglig virksomhet, mens det på andre steder kan finnes en mulighet via sårvox.

Har din egen kommune ytterligere alternativer?

Bosted

Som for alle ungdommer som har gått på videregående skole, vil deres fremtidige hjem se ulike ut – ut fra hvor de bor geografisk og hva de har av sosial og kulturell bakgrunn. Når undervisningen i skolen omhandler å flytte til egen bolig, må vi være bevisst om hvilken virkelighet elevene har og tilpasse undervisningen til dette. Kommer elevene fra landsbygda har de kanskje flyttet inn til byen for å gå på videregående skole eller tilrettelagt klasse. En del vil nok bli værende og ikke forlate byen, mens andre flytter tilbake til hjemstedet sitt. Bor elevene på en større plass har de trolig bodd hjemme hos foreldrene under hele skoletiden. En del kommer til å fortsette å bo hjemme med sine foreldre, men de aller fleste forventes så smått at de flytter hjemmefra når de er ferdig med skolen.

Å flytte hjemmefra til egen bolig er for de aller fleste ungdommer en tydelig markering på at nå står de på egne ben. Det er både en frihet å få bestemme selv og en bekymring for alt de må klare. Selv om de fleste av elevene ved videregående skoler har bodd i barndoms-hjemmet under hele skoletiden, så har mange vært hjemmefra i korte perioder under reiser eller på leir. De har da, akkurat som de som har bodd på elevhjem eller internat, fått erfaring av ikke å ha sine foreldre i umiddelbar

nærhet, men det har vært andre voksne som har tatt mye av ansvaret for hverdagen. En del skoleinternater satser målbevisst på «praksis» i å ta ansvar og klare seg selv. Samme kan gjelde om skolen har tilgang til treningsleiligheter der eleven kan få bo i flere uker. Det er likevel ikke mange videregående skoler som har en slik praktisk «botrening» i sin undervisning. For de aller fleste ungdommer som har gått på videregående skole er derfor egen bolig en ny opplevelse og det kan være vanskelig å forestille seg hva det innebærer.

Å flytte hjemmefra er et stort steg som dessuten, for mange av elever med funksjonshemming, blir mer definitivt enn for ungdommer som ikke har noen funksjonsnedsettelse. Ungdommer uten funksjonsnedsettelse kan ofte bo hjemme mens de studerer videre, men vil likevel bli betraktet som voksne. De får, eller tilegner seg en økt selvstendighet, en økende selvbestemmelse og ansvar for seg selv, tross at de bor hjemme.

Enten ungdommer med funksjonsnedsettelse fortsatt bor hjemme eller flytter til egen leilighet, har mange fortsatt et behov for foreldrene sin støtte i hverdagen. Det kan da være vanskelig å løsrive seg til et eget voksenliv. Når ungdommer som ikke har funksjonsnedsettelse flytter hjemmefra kan det være i

etapper – ett halvår i en leilighet, ett halvår med en kamerat, en tid i et studentkollektiv og kanskje en tid hvor de flytter tilbake til barndomshjemmet? Dette kan vare over flere år før de definitivt bestemmer seg for sin egen bolig og etablerer seg der. For ungdommer med funksjonsnedsettelse blir det ofte endelig eller alvorlig med det samme. Når de velger å flytte hjemmefra er det til et bosted der det forventes at de skal skaffe seg en ordnet

tilværelse med en gang, og trolig bli boende i lang tid. Det kan virke som et paradoks – ungdommer som trenger lengre tid på seg til å modne og trenger mer konkret øvelse i ulike ferdigheter, forventes å flytte tidligere og med betraktelig mindre øvelse klare seg i en bolig. Vel, et viktig skille er det jo, ungdommer i målgruppen har en rekke rettigheter for støtte til å kunne klare dette.

VIDEO – BOLIG

Avsnittet om bolig har følgende innhold:

- Khansa tenker på å flytte
- Lov om sosiale tjenester (LOST)
- Khansa flytter
- Ulike måter å bo på
- Khansa bor for seg selv
- Økonomi

Sekvensen består for det meste om dokumentarer om Khansa. Om dette er en bolig som Khansa ville søkt gjennom boligbyggelag eller via kommunen (LOST) fremkommer ikke. Det er heller ikke meningen at en skal låse seg til en form for bolig når vi ser dokumentaren om Khansa. Det handler mer om å formidle Khansas følelser for det å få egen leilighet. Det er en måte å gi et konkret bilde slik at hver enkelt elev selv kan sette seg inn i hovedpersonens situasjon og sammenligne med sine egne tanker om hvordan hun eller han vil ha det.

Det finnes også korte innslag om LOST, ulike måter å bo på og økonomi som kan inspirere elevene til å undersøke og tenke over hvilken støtte en selv kan trenge i fremtiden. I videoen veksles det mellom disse innslagene, men i veilederheftet behandles dokumentarens tre avsnitt som en enhet og innslagene om LOST, ulike måter å bo på og økonomi hver for seg.

Hva er det beste med å bo for seg selv?

Innledningsvis stilles dette spørsmålet til noen ungdommer. Dette kan være en inspirasjon til elevene – å tenke over egne svar på spørsmålet. Men svarene fra ungdommene i videoen kan også brukes i en vurderingsøvelse.

Vurderingsøvelse: Fire hjørner

TIPS 28

Ut fra svarene på filmen kan vi sortere i følgende kategorier:

1. Slippe foreldrene
2. Bestemme selv hvordan man skal leve (leggetider, drikke alkohol, fest med mer)
3. Ha egne ting (bestemme møbler, innredning med mer)
4. Annet

Svarene på spørsmålene kan også være et utgangspunkt for læreren til å ta opp saker som er viktig å tenke på når du har en egen leilighet. Friheten å få bestemme selv er en herlig følelse og akkurat som mange andre ungdommer vil en del ungdommer med funksjonsnedsettelse teste frihetens grenser.

Å ha sin egen bolig gir økt grad av selvstendighet, men også et større krav om å klare hverdagen og å fatte gode beslutninger. Det kan handle om hvordan du vil møblere, hva

du vil spise, hvordan du skal prioritere og bruke tid og penger. En hel del handler om småting i hverdagen og en feilvurdering får ikke store konsekvenser, men en lærer av sine feil, du kan endre deg. I andre tilfeller kan det få store konsekvenser over tid, om ikke eleven kan håndtere hverdagen sin. Elevene trenger

helt enkelt både hjelp til å forutse ulike risikoer og støtte i risikovurdering, noe vi kan jobbe med i skolen. Vi kan da gå ut fra aktuelle situasjoner fra egen erfaring og risikoer i dagens situasjon, samtidig som vi kan diskutere risikoer som kan oppstå lengre frem i tid.

TIPS 29**Tydliggjøring:** Risikovurdering

Noen ting vi velger å gjøre kan innebære en risiko. Risikoen om noe som kan hende kan være liten eller stor. Det som kan skje i tilfellet vi tar risikoen kan være ufarlig eller farlig, ikke så bra, bare tilfeldig eller få lengre konsekvenser. Vi må kunne vite når det er en risiko. Vi må kunne vurdere risikoen.

Hvor stor er risikoen?

Grad 1: Det kan hende noe som ikke er så bra, men det er ikke sikkert at det skjer, og i tilfellet det skjer er det ikke noe alvorlig. Det som ikke blir så bra er ikke langvarig. I morgen er alt som vanlig igjen.

Eksempel:

Når vi skal velge matrett på en restaurant og ikke riktig vet om vi kommer til å like den. Når vi skal velge hvilke klær vi skal ha på oss, om de passer sammen eller ikke.

Grad 2: Det er ikke bra, men om det bare skjer av og til, er ikke skaden så stor. Skjer det flere ganger eller ofte blir det mer alvorlig og vanskeligere å reparere.

Eksempel:

Om vi velger å gjøre noe annet for lunsjpengene enn å kjøpe mat. Om vi ikke møter opp på skolen eller jobben.

Grad 3: Det kan skje noe alvorlig, men det er ikke sikkert at det skjer (risikoen for at det skal skje er kanskje mellomstor). Men om det skjer, selv om det bare er en gang, så er det såpass alvorlig og det kan være vanskelig eller umulig å reparere.

Eksempel:

Om vi for eksempel glemmer å bruke prevensjonsmiddel og har sex. Om vi blir med fremmede hjem.

Grad 4: Det er nesten sikkert at det kommer til å bli alvorlig og skaden blir stor og langvarig.

Eksempel:

Om vi misbruker alkohol eller andre rusmidler.

Risikohendelser	Grad 1	Grad 2	Grad 3	Grad 4

Khansa flytter til egen bolig – tre deler

Dette er en dokumentar der vi følger en ung jente med hennes tanker, følelser og praktiske utfordringer. Det er mye som Khansa skal håndtere når hun flytter i eget hjem: Ensomheten, hva hun skal sysselsette seg med, hvordan hun skal klare husarbeidet og så videre. Alt dette kan lede videre til ulike diskusjoner der eleven får sette seg selv i samme situasjon.

Vi kan bruke ulike detaljer i avsnittet som et konkret utgangspunkt for å jobbe videre og bygge opp kunnskap. Khansa har et skap og hun kjører ut for å kjøpe en seng. – Hva synes eleven om hva hun eller han trenger? Hva koster det? Må vi kjøpe alt som vi ikke har eller finnes det andre muligheter? Hva er viktigst og hva kan vente?

TIPS 30 Tydeliggjøring: Min bolig

Hva trenger jeg?	Umiddelbart	Om 2 måneder	Senere
Sofa	Har gammel		Ny, ca. 2 500
TV	4 000		
Seng	Har		
Gardiner		Mamma syr	
Kniver, gafler, skjeer	Får av mormor		
Spisebord og stoler, finne brukt		800	
Gryter, stekepanne	500		
Vinglass			Ønsker til jul

Dette var bare noen eksempler. Listen kan bli så lang du vil.

1. Eleven fyller ut hva hun eller han synes er nødvendig i sin egen leilighet. Hva trenger jeg?
2. Eleven velger om det er noe som behøves umiddelbart, om to måneder (eller annen tid vi velger) eller senere.
3. Om det er noe som skal handles inn skriver eleven inn den beregnede kostnaden (hvilken utgift kan være lurt å finne ut av?). Om det er noe

personen allerede har eller kan ta med seg hjemmefra, skrives dette ned. Om det er noe som går an å ordne på andre måter, skriver vi det.

4. Om elevene har fylt ut flere kostnader kan disse summeres sammen for å beregne hvor mye penger personen trenger før hun eller han flytter, og hvor mye penger det er behov for innen to måneder (om det er tiden vi har valgt).

Khansa har en støtteperson – hva kan du bruke en slik til? I videoen fremgår det at det er en person som hjelper til å få det praktiske i hverdagen til å fungere, men også en person du kan prate med om alt mulig om, når du trenger det. Før du flytter kan det være lurt å tenke over hva du kan klare selv i hverdagen og hva du trenger hjelp til. Khansa nevner flere ting hvor hun trenger støtte. I forbindelse med dette, og avhengig av hva elevene selv synes de trenger støtte til, kan vi også finne ut hvilken støtte som finnes som ikke er personavhengig: Oppmerking på oppvask- og vaskemaskin, ukeplan og så videre (se tips 5, side 6).

Det er også mye som følger boligen og til det å ha egen leilighet som kan knyttes opp til hvordan vi bruker egen fritid. Det handler både om avveininger mellom hva vi må gjøre i hjemmet og hva vi vil bruke ledig tid til, og hvordan vi håndterer ensomheten.

LOST – Lov om sosiale tjenester

LOST er en rettighetslov som blant annet gjelder for personer med utviklingshemning, autisme eller andre funksjonsnedsettelse. At det er en rettighetslov innebærer at den gir personer rett til et antall spesifikke ulike former for støtte og service de kan trenge som ikke dekkes gjennom andre ordninger. Selv om avsnittet om LOST er blitt plassert i videodelen om bolig, så kan tiltak gjennom LOST gjelde mange ulike livsområder. Mer om LOST, samt informasjonstips, finnes i kapittelet om støtte i hverdagen, side 13.

Videsekvensen om LOST innledes med at elevene får spørsmålet: «Hva er LOST?». De fleste kan ikke svare i det hele tatt og noen har en vag formening om at det handler om hjelp og en veileder. Kunnskapene elevene i videregående skole har er også vage. I de tilfellene hvor elevene har litt kunnskap om LOST er det trolig foreldrene som har informert dem. Tanken med LOST er at individet selv skal

være med å påvirke hvilke tiltak og støtte hun eller han får. Når de går på videregående er det på tide at ungdommene selv er medvirken- de og gjøre informerte valg. La elvene besvare samme spørsmål som stilles i videoen etter at de har sett avsnittet om LOST. Trolig vil de komme med flere svar – en begynnelse til egen kunnskap som styrker dem til å ville vite mer.

Ettersom en saksbehandler i LOST kan håndtere mange av de spørsmål som oppstår når elever fra videregående skal videre i livet, er det viktig at det blir tatt kontakt før eleven slutter på skolen. Et supplement til undervisningen kan være å invitere en saksbehandler fra LOST som prater med elevene om deres funksjon. I forbindelse med foreldremøte kan vi også invitere saksbehandleren slik at foreldrene får stille sine spørsmål.

Ulike måter å bo

I videoen finnes det et tegnet avsnitt som enkelt forklarer ulike måter å bo på. Hvordan noen bor avhenger av hvilken støtte de trenger og hvordan de vil bo. Det som er viktig for elevene å vite er at det finnes ulike alternativ som innebærer at en bor mer eller mindre selvstendig. Du kan få hjelp av saksbehandleren å finne ut hvilke behov du har. Dette gjelder selv om den støtten du kommer til å få ikke trenger å være i form av et LOST-tiltak. Du kan også få støtte til å bo gjennom NAV. Uansett hvilken form for bolig det til slutt blir,

er det alltid bra å stille seg i boligkø. Det kan jo vise seg at du ikke kan få en bolig gjennom kommunen, at du helt enkelt ikke har så store behov. Det er også bra å fortsette å stå på venteliste selv om du kanskje har fått bolig gjennom kommunen. Det øker mulighetene for en gang i fremtiden å kunne flytte videre om du skulle få mulighet til det.

Informasjonstips

(Sverige) Socialstyrelsen har lettest informasjon om «Bostad med särskild service för vuxna enligt LSS»: www.socialstyrelsen.se, klikk på LL (oppe i høyre hjørnet), gå videre til Lättlästa publikationer i høyrekolonnen. På kommunens hjemmeside kan du få informasjon om hvordan du kan stille deg i boligkø.

TIPS 31

Uavhengig hvilken form for bolig en bor i kan du søke bostøtte om du trenger det for å klare husleien.

For mange elever med funksjonshemming er det vanskelig å lage et konkret bilde av hvilke former for bolig som finnes. På arbeidsteder kan vi ha studiebesøk, men det er ikke like lett når det gjelder bolig ettersom alle boliger er noens private hjem. Da mange klasser på videregående skole er aldersblandet kan det være

en mulighet at vi sammen med elevene kan besøke noen av klassekameratene som allerede har flyttet for seg selv.

Bolig med særskilt støtte

Bolig med særskilt støtte er et tiltak vi kan søke gjennom LOST. Det innebærer at vi kan få en bolig om vi har en funksjonsnedsettelse som utløser rett til slik bolig. Dette utredes og besluttes av en saksbehandler i LOST. Det er som regel kommunen eller et boligbyggelag som eier eller leier boligen. Det betyr at personen som bor der har en form for leiekontrakt hvor andre leier, og ikke selv har mulighet for å bytte leilighet. En slik bolig kan også drives av private foretak eller andre private boliglag. Bolig med særskilt støtte kan være en gruppebolig. I en gruppebolig finnes flere leiligheter, men det finnes også fellesrom, hvor beboerne kanskje spiser måltider sammen. Det finnes muligheter for daglig sosial omgang med de som bor i gruppeboligens andre leiligheter. Det finnes alltid personal som er tilgjengelig og du kan få hjelp når du trenger det. Selv om du må tilpasse deg visse kollektive beslutninger eller har en form for støtte i din bolig, så har du en egen bolig, et hjem. Med dette følges en form for integritet, det er du selv som bestemmer hvem som skal få komme inn i ditt hjem og når.

En bolig med særskilt støtte kan også være en leilighet som ligger i samme hus el-

ler i umiddelbar nærhet av det lokalet hvor personal- og felleslokalene finnes, men ikke i direkte tilknytning til disse. Bor du på denne måten forventes det at du klarer det meste med mindre støtte, selv måltider, i din egen leilighet. Mye av støtten er bundet til bestemte tider, det er da kanskje bare personal der til visse tider.

Egen bolig med annen støtte eller uten støtte

Du kan også skaffe deg en egen leilighet selv, for eksempel gjennom å stå i boligkø hos boligformidlingen eller gjennom å stå i boligkø hos et boligbyggelag. Selv om du har en slik bolig kan du få støtte, enten gjennom LOST eller gjennom NAV. Da handler det kanskje om at du får støtte én eller et par ganger i uken til visse ting.

Naturligvis kan du ha en egen bolig helt uten støtte til huslige gjøremål. Da kan du bo på samme vilkår som alle andre. Det betyr ikke at du trenger å klare deg helt selv i alle situasjoner. Du kan fremdeles få andre tiltak gjennom LOST, for eksempel støttekontakt. Du kan også ha en hjelpeverge som kan hjelpe til med å håndtere økonomi for eksempel (les mer om dette i kapittelet om Støtte i hverdagen, side 13).

Økonomi

Å styre sin egen økonomi ser ut til å være noe mange elever på videregående skole ser

på som den største utfordringen med å leve et voksenliv. Det er jo ikke så rart ettersom penger i seg selv er et symbol for en verdi eller kjøpekraft, og videre symbol for symbolet, som et minibankkort. Det finnes mye som forenkler økonomihåndteing, autogiro for faste regninger for eksempel. Men vi skal være bevisst på at for elever i tilrettelagt klasse er dette enda et vanskelig symbol for kjøp og betalingssystemer. Selv en ganske enkel privatøkonomi er veldig kompleks når alle delene skal være med. Tross dette kan personer som har nedsatt evne til abstraksjon være delaktige i sin økonomi om de får hjelp med å sette opp og konkretisere håndteringen av penger.

TIPS 32 Materialtips

Det finnes en hel pakke med dataprogram med bildestøtte som kan brukes for å legge til rette for håndtering av personlig hverdagsøkonomi. Se www.trollreda.vgregion.se.

Håll koll på pengarna – lättä ekonomiboken. Tomas Larsson. LL-förlaget. www.lattlast.se. LL-förlaget har også mye annen litteratur, både skjønnlitterært, om praktiske tips og om samfunnet.

Å være delaktig trenger ikke bety at du skal klare alt selv, og noe som kan minke uroen er å få vite hvilken hjelp du kan få av en hjelpeverge eller av en sosialkonsulent i kommunen. (Se tips 4.)

Det finnes mange økonomiske fallgruver å havne i og det er bra om elevene kan lære seg å kjenne igjen, i alle fall de vanligste, som jo enklere og raskere du kan få et lån, desto høyere bør varselklokkene ringe.

Lesetips for elever

TIPS 33

Fortellingen «Pengar, pengar, pengar» finnes dels som bilag i veilederheftet dels som datafil på DVD-platen Bolig og fritid. Enten brukes fortellingen som høytlesing eller så kan vi skrive den ut for eleven til egen lesing. Den kan brukes som grunnlag for diskusjon, vurderingsøvelser eller bearbeides gjennom rollespill.

Informasjonstips

TIPS 34

Det finnes en video om privatøkonomi som retter seg til elever på videregående. Video og veiledningshefte kan lastes ned fra www.kollpacashen.se.

Fritid

Det finnes mange vurderinger eleven må gjøre for å få en aktiv fritid. Hva er man interessert i? Hva kan du prøve? Hva finnes det av tilbud? Hvor finner du tilbudet? Vil du gjøre ting alene eller sammen med andre? Vil du gjøre ting sammen med vanlige personer eller med personer med lignende funksjonsnedsettelser? Og ikke minst, hva koster det?

TIPS 35

Vurderingsøvelse: Fire hjørner

Hvis jeg skal ha noen fritidsaktiviteter er det fordi:

1. Jeg vil treffe andre venner
2. Jeg har en spesiell interesse, noe jeg synes er kult eller vil bli bedre i
3. Jeg vil bevege meg, mosjonere for å ha det bra
4. Annet

Å strukturere sin egen tid

Hva er egentlig fritid? Er fritid det samme som ferie, fri fra krav og alle «må»? Er det

tid som vi kan disponere hvordan vi vil? Nei, fullt så enkelt er det ikke, den tiden som ikke er berammet av skole eller arbeid, og som ikke egnes til soving, skal rekke til både rekreasjon og en del «må», fremfor alt når vi har egen bolig og det er mange daglige gjøremål og praktiske ting i hjemmet som skal ordnes. Skolen er veldig strukturert, dagen er delt inn i timeplan som viser aktivitetene på en tydelig måte. I arbeidslivet finnes det også bestemte arbeidsoppgaver og tider som skal passe selv om «skjema» ofte ikke er like detaljert og tydelig som på skolen.

På fritiden er det mye mindre tydelig struktur og ikke helt klart hva vi skal fylle tiden med. De fleste mennesker skaper seg mer eller mindre faste rutiner og en form for «skjema», for eksempel «på fredag skal jeg vaske, etter jobben må jeg handle...». Etterpå må vi prioritere, «først skal jeg... og etterpå... og om jeg rekker det så...».

Disse strukturene har vi selv i hodet og de er ikke synlige for andre. For personer med en intellektuell funksjonsnedsettelse trenger gjerne disse å tydeliggjøres.

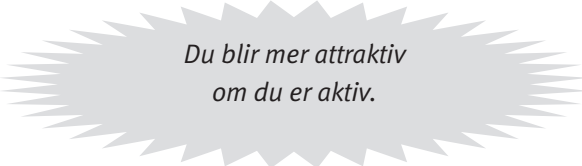
TIPS 36**Tydliggjøring: Ukeskjema**

	Mandag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag	Lørdag	Søndag
<i>Hver uke</i>	Handle. Ordne mat- boksen.	Bowling		Vaske. Ordne mat- boksen.	Koret	Handle	Gå ut med Buster (hund).
<i>Iblant</i>			22/4 18.00 Støvsuge.		24/4 Ordne regnin- ger med Hjel- pevergen.	25/4 13.00 Treffe Lotta (støttekon- takt).	
<i>Noen dager i uken</i>							
Sortere klærne i gar- deroben.							x
Ringe søster.	x						
Hente syk- kelen fra verkstedet.			x				
Vaske håret.						x	

Dette er et eksempel på hvordan en ukeplan kan se ut, men det må tilpasses etter den enkelte. En del personer må ha alt på bestemte dager. Andre kan velge hvilke dager de skal gjøre visse ting, bare det blir gjort i løpet av uken. En god egenkontroll er å krysse ut når du har gjort aktiviteten.

For en del personer er et noenlunde bestemt skjema for fritiden er en forutsetning for at de skal aktivisere seg. Hvis ikke kan det blir så vanskelig å regne ut hvor mye tid som gjenstår – når skal du reise hjemme fra, hva kan du rekke på fritiden – slik at du ikke velger ikke å gjøre noe i det hele tatt. Det kan lede til uønsket isolering i hjemmet og en inaktivitet som vi i lengden ikke har godt av i det hele tatt.

*Du blir mer attraktiv
om du er aktiv.*

Samtidig kan den frie og ensomme tiden hjemme være en viktig innhentingstid etter jobben og de sosiale situasjonene der, å få være ensom og uten spesielle krav om aktivitet.

Noen tanker om hvordan du kan kjenne på ensomheten og hva du gjør når du er hjemme alene i boligen din ser vi i sekvensen «Khansa bor for seg selv». Khansa skriver blant annet dikt og det er hun ikke alene om. Inspirasjon til å skrive selv kan vi kanskje få av å lese hva noen andre har skrevet.

Dikt

«Jag jobbar med estet för jag skriver och skriver, det är ganska hårt och jättesvårt med mina bara händer dem jag alltid använder och mina underbara tankar för min dröm är att bli en poet, en poet som önskade kunna studera vidare till ett drömjobb som författare för det kommer att fungera, och flytta hem ifrån till USA och bo i villa för det gör en nytta, men en författare som jag kommer det alltid att vara det är min dröm.»

Ahmed Omar, 2008

Fra diktboken Poesi, kan bestilles her: mj_omar89@hotmail.com.

Å treffe andre

For den som bor i en gruppebolig eller bor sammen med en partner rekker det kanskje med den sosiale omgangen hjemme. For mange er familien, selv om de har sluttet på skolen og begynt å arbeide, og kanskje flyttet hjemmefra, fremdeles en stor del av deres sosiale omgangskrets. Utfordringene for mange i målgruppen er nettopp det å finne plasser og aktiviteter for å treffe venner eller skape nye kontakter.

Noen aktiviteter gjør vi sammen med noen mennesker, noen involverer andre mennesker.

TIPS 37

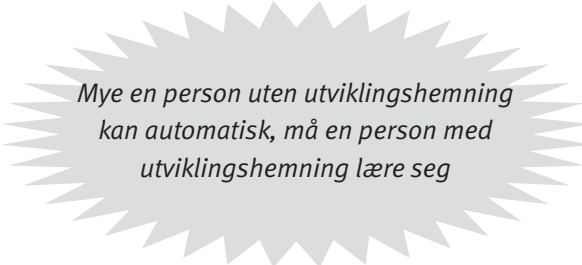
I det første tilfellet er vi flere som utøver aktiviteten sammen, som på et treningssenter, men det trenger ikke innebære at vi har særlig mye med de andre deltakerne å gjøre.

I det andre tilfellet, som i en studiesirkel, har vi større muligheter for lære de andre deltakerne å kjenne. Det finnes også aktiviteter vi kan gjøre på fritiden sammen med mennesker vi allerede kjenner, bare for å treffes og gjøre noe kult sammen, for eksempel gå ut og danse eller gå en tur.

En del vil ikke ha en organisert aktivitet, men likevel ha mulighet til sosial omgang med andre i en form for «møteplass» der vi treffer andre med lignende funksjonsnedsettelse. Du må undersøke på din egen hjemmeplass hvilke tilbud som kan tilfredsstille ditt behov.

I alle miljøer der flere personer treffes finnes mange uskrevene regler på hvordan vi oppfører oss. Disse reglene kan være spesifikke for et spesielt miljø eller situasjon, og for de fleste mennesker er dette noe de klarer «å lese» og tilpasse seg uten at vi tenker noe særlig over det. For elevene i målgruppen er det ikke like selvkjent, men er noe de trenger å lære seg direkte i situasjonen eller gjennom rollespill og dramaøvelser. Det kan være en enkel sak som i garderoben til gymsalen eller svømmehallen, hvor elevene trenger å få vite at de kan velge kleskrok og plass ved siden av noen de kjenner, men at de ikke trenger å ta kleskroken og plassen nærmest en ukjent

person dersom det finnes flere steder å velge. Det gjelder som lærer å tenke over hvilke «uskrevene regler» som trenger å bli tydelig for at eleven skal klare ulike situasjoner. Dette kan vi arbeide med enten gjennom sosiale fortellinger (se tips 22) eller en tydeliggjøring på hvordan en pleier å gjøre det.

Mye en person uten utviklingshemning kan automatisk, må en person med utviklingshemning lære seg

Når det gjelder å skaffe og opprettholde kontakter via nettet, er mange ungdommer betydelig mer kompetente enn de voksne i deres omgivelser. Nettet gir mange muligheter, men innebærer også noen risikoer. Dette bør vi ta opp i undervisningen. (Se tips 23 og 29.)

Å dyrke sine interesser

Under skoleårene skjer mye av elevenes fritidsaktiviteter utenfor skolen og administreres hjemmefra. Hva kan da videregående skole gjøre for å hjelpe elevene slik at de, selv når skoleåret er over, kan ha en fritid som gir god livskvalitet? Når det gjelder ulike former for idrett og sport er det vanlig at en legger en del av idrettsundervisningen til steder utenfor skolen som alle har tilgang til. Det kan være

regelmessig, som når vi går til svømmehallen eller ved noen tilfeller som en prøvetime på for eksempel Friskis og Svettis, bowlinghallen eller et treningssenter med styrketrening og spinning Selv innenfor musikk og de øvrige estetiske emnene kan skolen fange opp en spesifikk interesse og oppmuntre til dette. Skolen kan hjelpe eleven å finne ut hvordan hun eller

han kan delta på denne aktiviteten utenfor skolen og hvor de henvender seg. Under skoletiden kan eleven lage en oversikt over sine fritidsaktiviteter, hva eleven gjør og hva eleven ønsker å gjøre. Slik kan elevene øke sin bevissthet om egne interesser, utøve selvbestemmelse og få hjelp til å finne aktiviteter som interesserer dem.

Tydeliggjøring: Oversikt over fritidsaktiviteter

TIPS 38

	År 1	År 2	År 3	År 4
Gjør:				
Ønsker å gjøre:				

Eleven skriver inn for hvert år (oversikten kan selvfølgelig også settes opp for ett semester om gangen) sin aktuelle fritidsaktivitet (eller flere) og eventuelle ønsker om andre aktiviteter.

Diskuter med eleven om hvorfor akkurat denne aktiviteten er valg og hvorfor eleven ønsker noe annet. Diskuter også med hvem aktivitetene skjer med eller skal skje med. Akkurat som alle andre ungdommer vil kanskje denne eleven prøve forskjellige ting for å prøve å finne ut hva som passer akkurat for henne eller han, og akkurat som alle andre ungdommer kan eleven endre prioriteringene sine underveis.

Å tydeliggjøre dette i et skjema kan hjelpe eleven til refleksjon over hvem som fatter beslutninger og selvbestemmelse. Eleven blir også mer bevisst på valgmuligheter og eventuelle utfordringer. Det viser også konkret hva eleven vil og tiden eleven når sine mål, men også når eleven ombestemmer seg og fatter nye beslutninger.

Hvor henvender du deg?

Hva skolen ytterligere kan gjøre er å gi elevene kunnskap om hvem de kan henvende seg til når de trenger hjelp til å komme i gang med ulike aktiviteter på fritiden sin. Har de en hjelpeverge så kan det være rett person. Gjennom sin saksbehandler kan de søke om støttekontakt (som Kalle i avsnittet om LOST). Dersom eleven ikke helt vet hva hun eller han vil gjøre, kan vi behøve å se hvilke tilbud som finnes. Vi kan for eksempel søke på kommunens hjemmesider etter kommunens fritidskonsulent. Gjennom FUB (Foreningen for barn, ungdommer og voksne med utvi-

klingshemning (i Norge NFU)) eller en annen lokal interesseorganisasjon kan vi finne ulike fritidsaktiviteter. På hjemstedet sitt kan eleven også finne ut om kirken har tilbud om fritidsaktiviteter, og om det finnes studieforbund og hvilke tilbud som finnes innenfor studiesirkler.

Elevene kan skrive ulike forslag til fritidsaktiviteter på lapper som de senere jobber med, undersøker hvor tilbudet finnes, hvordan og så videre.

Kan kombineres med tips 38 eller 40.

TIPS 39

VIDEO – FRITID

Kapitlet om Fritid har to deler:

- Sussies fritid
- Eksempel på aktiviteter

Med tanke på hvor mange ulike interesser, hobbyer og fritidsaktiviteter det finnes, kan videoen bare gi noen få eksempler. Eksempelene kan være et utgangspunkt for å diskutere og skape en bevissthet om på hvilket grunnlag vi velger fritidsaktiviteter, hvordan vi finner ut hvilke tilbud som finnes og fremfor alt inspirere ungdommene til en egen aktiv fritid.

Sussies fritid

Dette er et dokumentarinnslag der vi følger en ung kvinne i hennes ulike fritidsaktiviteter. Sussie har en organisert aktivitet, spinning, som gjentas hver uke. Dette er en aktivitet som skjer i en gruppe, men uten at det egentlig finnes noen relasjon mellom deltakerne. Sussie viser også at hun kan ta i bruk de vanlige tilbudene i samfunnet, gjøre samme ting som andre når hun selv vil. Dette skjer blant annet når hun synger karaoke sammen med en kamerat på en restaurant. Selv om hun gjør dette regelmessig, så er det ingen fast tidsbestemt aktivitet, men noe hun bestemmer sammen med kameraten. Sussie har også vært utsatt for skuffelser, at noe som ikke er tilpasset til hennes funksjonsnedsettelse viser

seg å være for vanskelig for henne. Hun forsøkte seg på et kurs i søm, men måtte gi opp. Likevel ikke helt, hun ville jo så gjerne kunne sy egne klær, så nå fortsetter hun i alle fall å sy hjemme med hjelp fra moren sin. Innslaget med Sussie kan gi grunnlag for samtale om ulike typer av aktiviteter, men fremfor alt Sussies egne tanker og følelser, at det er bra å aktivisere seg, det er bra med mosjon, at hun var nervøs for å synge på klubben i begynnelsen og at hun ble skuffet når det ikke fungerte med kurset.

Eksempel på aktiviteter

Det finnes ikke bare ulike aktiviteter eller interesser å velge mellom, de kan også utøves under ulike betingelser. En del personer tilbringer helst fritiden sin med å gjøre aktiviteter som er spesielt tilrettelagt for personer med funksjonsnedsettelse. Det kan være en trygghet at de er tilpasset, og disse aktivitetene er ofte billigere enn om vi søker samme form for aktiviteter blant samfunnets vanlige tilbud. Mange foretrekker nok å gjøre aktiviteter som ikke er tilpasset. De vil for eksempel gå ut og danse på samme vilkår som alle andre.

Delaktighet i samfunnets vanlige tilbud kan bli lettere om en har en trygghet i at det skjer sammen med venner.

Når det gjelder å velge fritidsaktivitet så handler det både om hva vi vil gjøre og hvem vi vil være sammen med.

TIPS 40 Tydeliggjøring

Figurer med snakkebobler finnes dels som bilag i veilederheftet og dels som datafil på DVD-platen Bolig og Fritid. Elevene kan få velge hvilke figurer de vil identifisere seg med. Vi kan velge bort snakkeboblene først slik at hver elev først velger en person og senere velger hvilken snakkeboble de vil ha. Det viktigste er at det leder frem til en diskusjon om at det finnes ulike valg vi kan ta og at det gjelder å finne frem til det som passer hvert enkelt individ. Rubrikken «Hva vil jeg gjøre?» representerer de fire ungdommenes valg ut fra forskjellige grunner. Her kommer flere forslag innenfor hvert område.

JARI Ting jeg kan gjøre hjemme for meg selv. Som å sy, høre på musikk, lese, se på film eller «chatte».

JESSICA Ting jeg kan gjøre hvor jeg selv bestemmer når og med hvem. Som styrketrening, gå til biblioteket eller gå ut i skogen, fiske, stå på ski eller snowboard, sykle, gå ut og danse eller på kino.

TOBBE Ting jeg kan gjøre regelmessig og sammen med andre. Som Friskis og Svettis eller annen form for trening, dans, være med i kirken sine aktiviteter, idrettsforening eller speideren.

MARTINA Ting som er organisert for personer med funksjonsnedsettelse kan jeg finne lokalt i kommunen eller i habiliteringstjenesten, i idrettsforeninger, Friluftsrådet, kirken, ulike handikapforeninger eller i studieforbund.

TIPS 41 Litteraturtips for elever: Kompisar, kärlek, känslor. Andreas Bylund, www.lattlast.se.

Avslutning

De ulike delene i Ninjakoll 2 – Arbeid, utdanning, bolig og fritid trenger å bli samlet til en helhet. Delvis kan dette gjøres ved at eksemplene i flere av tipsrutene kan byttes ut med eksempler fra andre områder. Tips 10 kan for eksempel like godt handle om bolig, utdanning eller fritid. I tipsrute 17, 23, 24 og 29 kan vi med fordel legge inn noe fra flere ulike områder. På innsiden av permene finnes det dessuten tips som har en overgripende funksjon og binder sammen de fire livsområdene som er tatt opp i materialet.

Læremodellen Ninjakoll 2 – Livet etter skolen er, lik som forgjengeren Ninjakoll – En læremodell om utviklingshemning, noe vi kan jobbe med i skolen over lenger tid og inkludere i ulike kurs eller emner i skolen, og jobbe med på mange ulike måter. Læremodellen i seg selv utgjør bare en stamme vi kan bygge videre på.

Det er nødvendig med utfyllende materiell.

Det er også nødvendig med læremateriell av lignende sort som retter seg direkte til elevene og som behandler store livsspørsmål.

UR (Utdanningsradioen) har gitt ut tre program i en serie, En klasse for seg:

1. Uvanlig – vanlig. Om å gå i tilrettelagt klasse og føle seg annerledes.
2. Kjærlighet og vanskelige foreldre. Om relasjoner med venner, foreldre og søsken. Og om kjærligheten.
3. Drømmer og fremtid. Om fremtidsdrømmer og jobb. Hva skjer etter skolen?

TIPS 42

Vedlegg

1. CV, formulering og eksempel 72
2. Fortellingen «Hva er bra med en folkehøyskole?»... 74
3. Fortellingen «Et vanlig liv» 76
4. Fortellingen «Penger, penger, penger» 80
5. Samtalegrunnlag til Fritid. Hva vil jeg gjøre? 82

CV

Datum

Namn

--

Utbildning

--

Praktik/arbetslivserfarenhet

--

Övrigt

--

Personligt

--

Bra att veta

Bra på	Svårt för	Bra stöd

Referenser

--

Namn

Lena Oskarsson, 890910-1234
 Harstigen 12
 123 45 Vallbro
 Tfn: 06-123 123 12 mobil: 070-12 12 121
 E-mail: lena.oskarsson@plopp.se

Utbildning

Vallbro Gymnasium, Park- och miljöprogrammet 2006-2009, gymnasieskolan
 Kvarnskolans grundskola, Vallbro, 2003-2006
 Kvarnskolans grundskola, Vallbro, 1996-2003

Praktik/arbetslivserfarenhet

Vallbro kommun, vaktmästerjobb inne och ute, praktik 3 v våren 2008
 ICA, Vallbro, praktik 3 v hösten 2008
 Hemgården, Vallbro äldreboende, hjälprea i kiosken, praktik 6 v våren 2009
 (Se bilagor)

Övrigt

Talar svenska och finska flytande.
 Jag har gått i sarskola sedan klass 8.

Personligt

Sportintresserad, särskilt friidrott. Är med i Vallbro friidrottsklubb. Tycker om att vara ute.

Bra att veta

Bra på	Svårt för	Bra stöd
Arbete där man får röra på sig mycket.	Stillasittande.	Att få resa på sig eller byta uppgifter då och då.
Kan klockan, kan passa tider.	Att planera när det är många saker som ska hinnas med. Att veta hur mycket man hinner, i vilken ordning man ska ta det.	Att någon hjälper till att bestämma i vilken ordning och skriver ner.
Jobba med en bestämd uppgift. Är noggrann.	Långa eller otydliga instruktioner och otydliga besked (som t ex kanske, vet inte, vi får se).	Tydliga och klara instruktioner och besked. Korta instruktioner. Om det är flera olika så är det bra ifall de skrivs ned på en lapp som man kan titta på senare.

Referenser

Leif Andersson, klasslärare Park- och Miljö, Vallbro Gymnasium
 Lottie Aalto, fritidsledare, Vallbro friidrottsklubb

Hva er bra med en Folkehøyskole?

Magnus

Magnus er 21 år. Hans store interesse er musikk. Han er god til å synge og han spiller trekkspill. Han har til og med spilt inn egne CD-plater i studioet til en kamerat.

Når han gikk på videregående skole lurte han på hva han skulle gjøre etter skolen. Det var ingen spesiell jobb som lokket ham. Da fikk han tips fra habiliteringstjenesten om at det er noe som heter Folkehøyskole.

Selv om det heter folkehøyskole er det ikke som en høyskole eller et universitet. På disse skolene må du ha karakterer fra vanlig videregående for å komme inn. Det trenger du ikke for en folkehøyskole, men du må ha fylt 18 år. På en folkehøyskole går du 1-3 år. Det finnes mange folkehøyskoler rundt i landet og de har ulike kurs og linjer. Noen av folkehøyskolene har kurs for personer med ulike funksjonsnedsettelse.

Mens Magnus går på folkehøyskole rekker han å tenke over hva han kan jobbe med når han er ferdig på skolen. Det er to jobber som Magnus går og tenker på akkurat nå. Det ene er å sette opp varer i en butikk, det andre er en jobb innenfor kirken og menigheten. Folkehøyskolen gir ikke en utdanning rettet mot et yrke, men du lærer mange andre ulike ting du kan ha nytte av når du blir voksen. Du

kan for eksempel ta førerkortkurs eller et kurs om det å bo for seg selv. Magnus går nå på et kurs som heter basislinjen. Ettersom han er interessert i musikk så tenker han å prøve å få bytte til musikklinjen etter en stund.

Erika

Erika, som er 19 år, går også på basislinjen på folkehøyskolen. Hun begynte på videregående skole, tilrettelagt klasse, men trivdes ikke der i det hele tatt. Da foreslo hennes saksbehandler i kommunen at hun kunne begynne på folkehøyskole. Saksbehandleren sa at akkurat denne folkehøyskolen har supergod mat. Hun sa også at du lærer deg å lage mat der. Da var saken klar ettersom Erika vil lære seg å lage god mat. Men Erika trengte ikke bestemme seg med en gang. Først fikk hun en prøveuke på et kurs i løpet av sommeren for å se om det passet for henne.

På nesten alle folkehøyskoler bor du på skolen. Da bor du på et eget rom i et elevhjem. På helligdager og iblant i helgene kan du reise hjem. Det kan føles både morsomt og litt skremmende å flytte til en folkehøyskole. Du må kanskje klare mer selv enn når man bor hjemme med foreldrene dine, men du har mange venner rundt seg.

Erika kommer fra ei lita bygd. Der hadde

hun ingen venner. Hun syntes det beste med en folkehøyskole er at hun får så mange venner. Hun bor jo på skolen og der er det både elever som har funksjonshemning, som hun selv, og elever som ikke har noen form for funksjonshemning.

Det er lett å finne på ting å gjøre sammen med andre. Erika pleier å gå turer eller på trening sammen med venner, Iblant reiser de inn til byen på FUB-dans. Når Erika er ferdig på folkehøyskolen vil hun nok ikke flytte tilbake til bygda hun kommer fra. Hun ønsker hjelp av sin saksbehandler i kommunen til å finne en jobb og en leilighet i byen.

Anders

En annen av elevene heter Anders. Han er 21 år og kommer også fra ei lita bygd. Han hadde heller ikke så mange venner der, bare sine kusiner, men det synes han er helt greit.

Når han er ferdig på folkehøyskolen vil han flytte tilbake til bygda. Der finnes det en bilvask hvor Anders har hatt praksis tidligere, og der kan han kanskje begynne å jobbe. Da skal han flytte inn i egen leilighet. Anders synes det er godt å bo på folkehøyskole før han flytter til egen leilighet. Da har han lært seg hvordan han klarer seg selv og vet om han trenger støtte når han får egen bolig.

Et vanlig liv

Elena og Petra gikk i samme klasse på videregående skole. De sluttet på skolen for omtrent et år siden. Nå ses de igjen for første gang siden de sluttet på skolen. Det er kjempekoselig å treffe hverandre igjen. Etter at de har gitt hverandre klemmer begynner de å prate om hvordan de har det nå.

- Hva gjør du nå? spør Elena.
- Ja, jeg jobber ikke med mat som jeg hadde tenkt. Jeg jobber med hunder, svarer Petra.

Jobben

Petra forteller at hun jobber på et hundepensjonat. Det er en daglig virksomhet. Hun får passe på hunder som andre mennesker setter der mens de er på jobbene sine. En av hundeeierne sa en gang at Petra var uvanlig flink med hundene. Det betyr at Petra er god i jobben sin med hunder. Hundene liker henne og hun liker sine arbeidskolleger. Hun forteller om jobben sin.

- Hun som eier hundepensjonatet er veilederen min. Henne kan jeg spørre om det er noe jeg lurer på angående jobben. Det er også en annen jente som jobber der. Vi pleier å gå ut sammen med hundene.
- Du da, hva gjør du? sier Petra.

– Når jeg sluttet på skolen ville jeg ha en vanlig jobb. Det var jo ikke særlig vanskelig siden onkelen min eier et gatekjøkken. Der jobber jeg nå, i alle fall når han trenger ekstra hjelp, svarer Elena.

Elena er ganske fornøyd med at hun har en jobb og tjener penger. Men hun synes det er vanskelig aldri helt å vite når hun skal på arbeid. Hun jobber mest om kveldene og helger. Da kan det være kø med kunder og mange som bestiller forskjellig mat, og det nesten samtidig.

Det er kjempekjekt, men også litt stressende. Det er ikke tid til å stille spørsmål om hun er usikker. Når det blir travelt og stressende blir Elena redd for å gjøre feil. Om hun gjør feil for ofte får hun kanskje ikke beholde jobben sin. Eller så får hun ikke jobbe der så ofte. Da får hun ikke så mye penger. Hun får jo bare betalt når hun er i gatekjøkkenet og det er bare når onkelen trenger hjelp.

- Så veldig rik blir jeg jo ikke akkurat, men jeg har nok til at jeg klarer meg. I alle fall så lenge jeg bor hjemme, men det er nok ikke så lenge jeg gjør det, sier Elena.

Boligen

Elena liker ikke at det er foreldre som bestemmer hjemme. Hun synes også det er irriterende med småsøsken, at hun ikke får være i fred. Hun drømmer om egen leilighet. Der ville hun kunne gjøre det hun vil. Men hun vet ikke helt sikkert hvordan hun skal gå frem for å skaffe seg en leilighet. Fremfor alt vet hun ikke hvordan hun skal klare å betale husleien.

– Så det føles litt håpløst ut iblant, avslutter Elena.

Når Petra hører dette kjenner hun seg igjen. Hun lengter også etter å flytte hjemmefra, å ha noe eget. Men Petra synes ikke det føles helt håpløst. Hun har kontakt med en saksbehandler. Petra forteller til Elena at saksbehandleren har foreslått en ledig omsorgsbolig hun kan flytte til.

Har du en omsorgsbolig så finnes det personal i samme hus eller i boligområdet. De er der for å hjelpe til med slikt du synes er vanskelig å klare alene. Det kan være at du trenger hjelp til å vite når du skal handle og hvor mye du skal handle, eller å sortere det du skal vaske og hvordan du skal vaske. Det kan være å planlegge rengjøring eller annen støtte du trenger for at hverdagen skal fungere.

Petra tok seg en tur for å titte på leiligheten – og visst var den fin. Men Petra takket likevel nei. Leiligheten lå i et annet område i kommu-

nen, langt fra der hun jobber. Petra synes det er vanskelig å måtte bytte buss flere ganger når hun vil andre steder. Da blir hun nervøs for å miste en buss og dagen kan bli ødelagt.

Du må jo ikke si ja om du blir tilbudt en bolig som ikke passer. Så nå går hun og håper på at det skal finnes en annen omsorgsbolig som ligger nærmere der hun jobber. Hvis ikke lurert hun på om hun skal flytte til en vanlig utleieleilighet. Hun har fått hjelp til å fylle ut papirene for å stå i boligkø. I en vanlig utleieleilighet kan du også få støtte. Det kan saksbehandleren hennes i kommunen ordne.

– Hva da? Støtte? Du vil vel ikke ha masse folk som forteller hva du skal gjøre i din egen leilighet? Ikke når du egentlig slipper mor og far. Nei, jeg skal ha en vanlig leilighet. Og jeg skal bestemme alt selv, sier Elena.

– Jeg vil også bestemme alt selv, jeg vil også bestemme hva det er jeg trenger hjelp til. Det skal være slik for ellers blir det slitsomt. Jeg vil jo bare ha et liv som alle andre, et vanlig liv, sier Petra.

Fritiden

– Men hva gjør du når du ikke jobber? Jeg husker da du var en stjerne i idrett. Var ikke du med på jentefotballaget? fortsetter Petra.
– Jo, det var jeg, men det var jo når vi gikk på skolen. Nå har jeg liksom sluttet med det, jeg

omgås mer med vanlige om jeg kan si det slik, svarer Elena.

Det er i alle fall hva Elena ønsker, men det er ikke riktig slik. Ettersom hun jobber mest på kvelder og i helger så har hun oftest fri på dagtid. Da sover hun lenge og går bare omkring hjemme i leiligheten. Det er jo ingen andre som har fri midt på dagen. Det er også vanskelig å ha noen bestemte fritidsaktiviteter på bestemte dager i uken ettersom hun ikke vet når hun skal jobbe på gatekjøkkenet.

– Ja, sport har aldri vært min greie. Men nå er jeg ute og går tur med hundene hver dag. Det er jo flaks jeg har dem. Da får jeg så mye mosjon som jeg trenger, sier Petra.

Petra forteller også til Elena at hun har fått tips om et studieforbund hvor de har ulike studiesirkler. Det finnes sirkler både på dagtid og på kveldstid. Selv har hun akkurat begynt i en studiesirkel der hun skal male, lage ting i leire og andre gjøre andre kreative aktiviteter.

Hvem er vanlig?

– Hvem vet, kanskje jeg blir kunstner, tuller Petra.

– Nå, ikke du kanskje. Ja, ikke fordi du ikke kan, men kunstnere er jo litt spesielle. Og du, du vil jo leve så veldig vanlig med jobb, leilighet, og aktiviteter på fritiden, sier Elena og ler.

– Hva, var det ikke du som ville ha en vanlig jobb, vanlig leilighet og omgås med vanlige, kanskje? sier Petra.

Da sier Elena at til Pølseboden kommer det ikke bare vanlige personer. En gang kom en kjendis og kjøpte en pølse.

– Så merkelig at han kjøpte pølse på et vanlig gatekjøkken. Hvis jeg var kjendis og tjente masse penger så skulle jeg heller ville spise på en restaurant, mener Elena.

– Hva? Han er jo akkurat som oss, og vil gjøre vanlige ting. Det virker som om alle som er uvanlige vil være vanlige, sier Petra og ler.

– Ja, og de som er vanlige vil kanskje være uvanlige, svarer Elena.

Både Petra og Elena begynner å le så de får vondt i magen over hvor rart det ble med vanligheten. De ler så mye at de nesten faller om. En gutt som går forbi stirrer på dem.

– Kan dere ikke oppføre dere som vanlige folk? sier han.

– Nei, det kan vi ikke, fordi vi er så uvanlig vanlige, svarer Petra.

Penger, penger, penger

Ricko er 26 år. Han bor i egen leilighet med kjæresten. De har ikke så mye penger, men har nok til at de klarer seg. Slik har det ikke alltid vært for Ricko.

En stund syntes han at han hadde veldig mye penger. Det var når han hadde tatt opp et lån og hadde 20 000 kroner på kontoen sin.

Slik foregikk det: Det kom et reklamebrev i postkassen til Ricko. Der stod det at han kunne få låne 20 000 kroner hvis han satte ett kryss i rutene og skrev navnet sitt på lappen. Det gjorde Ricko. Så sendte han lappen tilbake i en konvolutt som fulgte med reklamen. Etter noen dager hadde Ricko pengene på kontoen sin i banken.

Først kult, etterpå et problem

Da kunne han kjøpe mange tøffe klær. Han reise på ferie og bodde på hotell. Det var kult og han syntes han var som alle andre som hadde råd til det han ville.

Han hadde en kamerat som ikke hadde så mye penger. Ettersom Ricko ville være snill med kameraten, så lånte han også noen penger til han. Selv hadde jo Ricko nok til å klare seg.

Men etterpå, når de 20 000 kronene var brukt opp, var det ikke like kult lengre. Nå kunne han ikke kjøpe flere klær eller gå ut på

restaurant og spise.

Han tenkte at han skulle få pengene tilbake fra den kameraten han lånte penger til, men de pengene hadde jo kameraten brukt opp. Da sa Ricko at egentlig var det jo hans penger, kameraten hadde jo bare fått lånt dem. Men kameraten sa at han hadde jo brukt opp pengene, så hvordan skulle han da klare å betale tilbake til Ricko?

Senere fikk Ricko et brev fra det firmaet som hadde lånt 20 000 kroner til ham. De ville at Ricko skulle betale tilbake de pengene han hadde lånt. De ville ikke ha alle pengene på en gang, men en god del. Og så måtte Ricko også betale renter. Det er ekstra penger som de vil ha for å ha lånt ut penger.

Ricko hadde ikke penger som han kunne betale med, de hadde han jo brukt opp. Og det lille som Ricko fikk fra trygdekontoret hver måned og i bostøtte rakk jo bare til husleie og til mat.

Enda flere problemer

Ricko følte seg virkelig fattig og visste ikke hva han skulle gjøre. Dessuten hadde den gamle TV-en hans gått i stykker og han ville kjøpe ny. Han så en TV han ville ha i en butikk. Han gikk og pratet med selgeren.

TV-en kostet egentlig 4000 kroner, men det

viste seg at Ricko kunne kjøpe den selv om han ikke hadde noen penger. Selgeren sa at han kunne kjøpe den på avbetaling.

Da trengte han ikke betale noe nå, når han gikk hjem med TV-en. De skulle sende en regning noen måneder senere og han kunne betale 250 kroner i måneden i to år.

Men TV-en ble enda dyrere enn 4000 kroner, for butikken ville ha ekstra penger siden de ikke fikk alle pengene med en gang.

Slik er det alltid når du kjøper noe på avbetaling. Så etter to år har Ricko i virkeligheten betalt 6000 kroner for TV-en.

Ricko tenkte ikke på at TV-en skulle bli mye dyrere. Han trengte jo ikke betale akkurat når han kjøpte den. Hovedsaken var jo at han fikk en TV når han ville ha den.

Så etter en tid hadde Ricko både gjeld hos firmaet som hadde sendt reklamebrevet og i TV-butikken. Han klarte ikke å betale noen av dem. De skrev flere brev til Ricko. Han viste ikke hva han skulle gjøre med brevene fra dem ettersom han ikke hadde noen penger å betale med. Dessuten var det vanskelig å forstå hva de skrev.

Løsningen på problemet

Ricko fikk til slutt en hjelpeverge som hjalp han å ordne opp. Betale tilbake gjelden måtte han gjøre. Hjelpevergen til Ricko hjalp ham med å regne ut hvor mye han kunne betale hver måned fra inntekten sin. Det ble ikke mye til overs, bare akkurat nok til at Ricko klarte å betale husleien, kjøpe mat og det mest nødvendige.

Det tok flere år, men nå er Ricko endelig kvitt gjelden. Pengene fra kameraten fikk han aldri tilbake, men han har nå lært seg at han ikke låner ut penger mer, og heller ikke låner penger selv. I alle fall ikke før han har pratet med hjelpevergen. Han har også lært seg å passe seg for lån som du kan få på en enkel måte eller å kjøpe noe du ikke trenger betale med en gang. Det kan bli så dyrt at du ikke klarer å betale det i det hele tatt.

Ricko trenger ikke noe særlig hjelp i dag, men synes det er veldig bra at han har en hjelpeverge. Det er en person som vet masse om økonomi og som kan hjelpe med å fatte gode beslutninger om hvordan du kan bruke pengene dine slik at det ikke blir unødvendig dyrt. Du kan få mer penger til overs om du har en dyktig person å rådføre seg med.

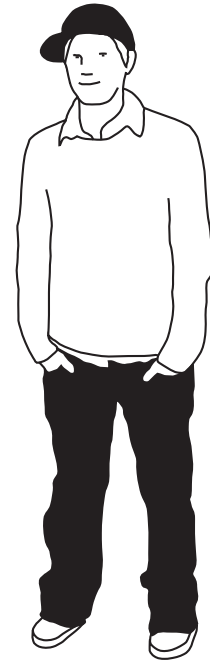
Fritid

Hva vil jeg gjøre?

Jessica

På jobben må jeg være hyggelig mot mange andre mennesker hele dagen. Når jeg kommer hjem vil jeg koble av. Jeg trenger tid for meg selv. Da kan jeg spille dataspill eller bare surfe på nettet. Iblant skriver jeg egne dikt eller ser på TV.

Jari

Jeg vil gjøre ting når jeg får lyst og har tid. Jeg vil ikke ha faste tider på fritiden. Når jeg har fri kan jeg gå ut, gjerne tur i skogen eller gå rundt i byen og titte i butikker. Jeg kan gjøre det alene eller sammen med en venn. Hvis jeg reiser til svømmehallen eller vil bowle er det mest morsomt om det er sammen med en venn

Tobbe

Jeg synes det er best når fritiden min er planlagt. Da vet jeg at det blir noe av det. Jeg vil ikke delta på sånn handikappgreie. Jeg vil treffe vanlige kamerater. Jeg går på spinning og synger i et kor.

Jeg synes det er bra at det er aktiviteter for personer med funksjonsnedsettelse. Da vet jeg at det passer for meg. Jeg har mange venner der og det pleier ikke koste så mye. Jeg pleier å dra på FUB-danser og jeg er også med i en teatergruppe.

Martina

Med hvem?

På fritiden vil jeg være med den jeg er glad i.

Lotta

Jeg vil gjerne treffe jevngamle venner på min fritid.

Johan

Jeg vil være sammen med familien min iblant.

Krille

Jeg har en støttekontakt.
Vi gjør ting sammen, akkurat som venner gjør.

Jeg har en person som følger meg til min fritidsaktivitet. Det er bra for hvis ikke hadde jeg nok ikke klart å komme meg dit.

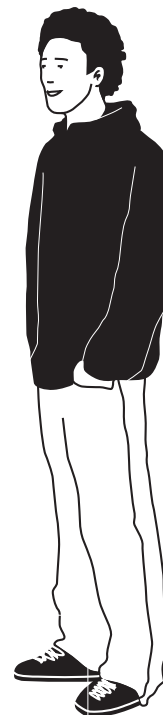
Vi er flere som pleier å treffes i en gruppe en gang i uken, hvor vi prater om alt mulig.

Sofi

Linda

Samir

Amina

Der jeg bor er det en kafe hvor vi kan stikke innom for å se om det er noen der.

Felix

På idrettsklubben kan vi sitte og prate etter treningen.

TIPS**Spillet: «Sjanser i livet»**

Spilleplanen som vises her er bare en forenklet illustrasjon som informasjon om hvordan vi forbereder og spiller spillet. Vi spiller det som et brettspill med to eller flere spillere. Meningen med spillet er å få kunnskaper gjennom aktivitet, både når det gjelder å forberede spillet og spille det. Spillet forberedes og utformes av lærere og elever sammen. Spilles det ofte fester kunnskap seg gjennom gjentakelser.

Spilleplanen

Et spillbrett kan lages av for eksempel hard papp eller annet egnet materiell. Spillbrettet fargelegges og dekorerer etter eget ønske. På spillbrettet skal det være et stort antall «steg» hvor vi skal gå, akkurat som på klassiske brettspill (betydelig flere enn på illustrasjonen). På spillbrettet skal det også med visse mellomrom finnes «sjanseruter» (her markert som stjerner). Disse skal være i fire ulike sorter (her markert med ulik farge). Vi kan velge hvilken utforming vi vil ha, for eksempel ulike farger, former eller bildesymboler. De fire kategoriene skal representere Arbeid, Utdanning, Bolig og Fritid.

Tilbehør

Vi trenger en terning til å slå med samt markører for spillerne å gå med. Markørene kan lånes fra andre spill, men det er morsommere om vi lager dem selv slik at hver elev har sin egenhendig utformede markør.

Det skal være fire ulike sorter sjansekort (arbeid, utdanning, bolig og fritid) som passer de ulike sjanserutene. Det må finnes like mange sjansekort av hver kategori. Sjansekortene inneholder spørsmål eller oppgaver innenfor det aktuelle emnet og lages av elevene med støtte fra lærerne. Eksempel: Elevene får i oppdrag å gå til en kino og finne ut hva en kinobillett, Coca-Cola og popcorn koster. Etterpå lager vi et sjansekort med dette. Elevene kan også søke etter informasjon på nettet for å finne oppgaver til kortene eller komme på oppgaver ut fra egne kunnskaper. Vi kan sammen diskutere oss frem til ulike oppgaver. En del spørsmål kan ha ett rett svar, andre kan ha mulighet for flere ulike løsninger.

Når vi vil fornye spillet kan vi bytte ut kort eller legge til flere sjansekort.